

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА**

Факультет психології
Кафедра соціальної психології

Дипломна робота освітнього ступеня «Магістр»

Спеціальності «Психологія» на тему:

**СТАВЛЕННЯ ДО ГРОШЕЙ ТА ГРОШОВА ПОВЕДІНКА ЯК ЧИННИК
ПОДРУЖНИХ КОНФЛІКТІВ**

Виконала:

студентка VI курсу
факультету психології
Мельник Анна Юріївна

Науковий керівник:

Кандидат психологічних наук
Доцент кафедри соціальної психології
Клименко Ірина Вадимівна

Київ 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЧИННИКІВ ВИНИКНЕННЯ ПОДРУЖНІХ КОНФЛІКТІВ	7
1.1 Поняття подружніх конфліктів.....	7
1.2 Причини виникнення подружніх конфліктів.....	19
1.3 Грошові установки та грошова поведінка як чинник виникнення подружніх конфліктів.....	25
Висновки до I розділу.....	33
РОЗДІЛ II. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОШОВОЇ ПОВЕДІНКИ ТА УСТАНОВОК ЯК ЧИННИКІВ ВИНИКНЕННЯ ПОДРУЖНІХ КОНФЛІКТІВ	35
2.1 Загальна методологічна схема дослідження та опис вибірки.....	35
2.2 Характеристика методів дослідження	45
Висновки до II розділу.....	53
РОЗДІЛ III. АНАЛІЗ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОШОВОЇ ПОВЕДІНКИ ТА УСТАНОВОК ЯК ЧИННИКІВ ВИНИКНЕННЯ ПОДРУЖНІХ КОНФЛІКТІВ	55
3.1 Аналіз середніх значень за показниками задоволеності шлюбом, конфліктних ситуацій щодо фінансів та монетарних установок подружжя.....	55
3.2 Взаємозв'язок особливостей ставлення до грошей та грошової поведінки з характером конфліктів подружжя	64
3.3 Практичні рекомендації щодо подолання подружніх конфліктів, пов'язаних з грошовою сферою	69
Висновки до III розділу.....	77
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	84
ДОДАТКИ	92

ВСТУП

Актуальність дослідження. Щастя та благополуччя людини визначає наявність багатьох чинників: здоров'я, саморозвиток, фінансова стабільність, наявність хобі та ін. Та одним з найголовніших факторів виступає саме сімейне благополуччя. Адже ні високооплачувана робота, ні саморозвиток, ні чудове здоров'я не може замінити простого сімейного щастя.

Але на жаль, за статистикою в Україні більше ніж 40% зареєстрованих шлюбів згодом розлучаються. Україна стала лідером серед країн Європи по кількості розлучень на 1000 жителів. Різке підвищення рівня розлучень в нашій країні сталося ще в 1970-ті роки минулого століття. Наступні десятки років тенденція тільки зростала, хоч інколи і йшла на спад. Та станом на 2011 рік Україна все ж таки стала повноцінний лідером серед кількості розлучень, коефіцієнт яких на 1000 жителів склав понад 5.3% [7]. Усе це свідчить про масову незадоволеність відносинами, високий рівень подружніх конфліктів, між особову напругу, розбіжність подружжя у поглядах, цілях та цінностях та ін.

Але лише статистика кількості розлучень не дає повного уявлення про картинку шлюбних відносин та гармонії чи дисгармонії в українських сім'ях. Щоб більш детально розібрати це питання, слід проаналізувати ще діючі шлюбні подружжя, що залишаються в шлюбі, але при цьому не відчують себе анітрохи щасливими. В таких подружжях може зовні здаватись все спокійно, та насправді в міжособистісних стосунках панують сварки та непорозуміння. Згодом, частина таких шлюбів теж буде «прикрашати» статистику розлучень.

Проблематика великої кількості розлучень та значної кількості діючих сімей з напруженим соціальним кліматом носить в собі не тільки міжособистісний характер, а й соціальний. Не останню роль у подружніх конфліктах відіграє матеріальна сфера та економічне благополуччя, зокрема їх вплив на повсякденні задачі (розподіл бюджету, планування витрат,

порозуміння щодо інвестицій, заощаджень тощо). Тому дослідження в цій області представляють великий практичний інтерес.

Дослідженню подружніх конфліктів присвячено значну кількість вітчизняних та зарубіжних праць. Цією проблематикою, зокрема займалися: Гурко Т. А. та Кочетов А. І. – приділяють особливу увагу першим рокам суспільного життя, Ємельянов С. В. – розглядає особливості та види сімейних конфліктів, Мушкевич М. І. – описує психологічні особливості «батьківської сім'ї» та інші фактори, що впливають на успішність шлюбу, Куттер П. – пропонує змістовну та узагальнену класифікацію конфліктів на ґрунті незадоволених потреб подружжя, Навайтис Г. А. – досвід психологічного консультування подружніх конфліктів, Обозов М. М. та Обозова А. М. – фактори стійкості шлюбу, Джон Готтман – «формула щасливих відносин».

Дослідженням матеріальних (економічних та фінансових) чинників подружніх конфліктів присвячено порівняно небагато праць, наприклад, таких авторів як Бенджамін М., Ірвінг Х., Маннес Г., Тіченор В.Й., Готман Дж. М. Питання ж впливу грошової поведінки та ставлення до грошей як чиннику виникнення подружніх конфліктів все ще залишається мало дослідженим. Очевидна актуальність, недостатня розробленість та перспективність даної проблематики доводить актуальність нашого дослідження.

Об'єкт дослідження – подружні конфлікти.

Предмет дослідження – грошова поведінка та ставлення до грошей, як чинники подружніх конфліктів.

Мета дослідження – дослідити взаємозв'язок розбіжностей у грошових установах та особливостей грошової поведінки членів подружжя з частотою та протіканням подружніх конфліктів та загальною задоволеністю шлюбом, розробити практичні рекомендації щодо запобігання виникнення конфліктів, пов'язаних із грошовою сферою.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз досліджуваної проблеми
2. Розробити методологічну схему дослідження грошових установок та грошової поведінки як чинників виникнення подружніх конфліктів
3. Провести емпіричне дослідження та дослідити взаємозв'язок розбіжності в ставленні до грошей та особливостей грошової поведінки членів подружжя з задоволеністю чи незадоволеністю шлюбом та характером конфліктів, пов'язаних із грошовою сферою.
4. Розробити загальні практичні рекомендації щодо запобігання виникнення конфліктів, пов'язаних із грошовою сферою.

У дослідженні взяли участь 76 осіб (в тому числі 31 подружня пара та ще 14 заміжніх жінок у віці від 19 до 65 років).

В якості **методів** дослідження використовувалися:

1. Теоретичні методи дослідження (аналіз, синтез, узагальнення).
2. Емпіричні методи дослідження (Тест-опитувальник задоволеності шлюбом (В. Столін, Т. Романова, В. Бутенко); Методика «Характер взаємодії подружжя в конфліктних ситуаціях» (Ю. Є. Алешина, Л. Я. Гозмана, Е. М. Дубовской); Методика «Шкала грошової етики» (Т. Танг).

Гіпотеза: подружжя, що мають відмінності в установках щодо грошей та виразні відмінності у грошовій поведінці мають більший ступінь незадоволеності шлюбом, частіше конфліктують з приводу грошей та важче розв'язують відповідні конфлікти.

Наукова новизна дослідження полягає в узагальненні та деталізації уявлень щодо причин подружніх конфліктів та аналізі особливостей конфліктів, пов'язаних із грошовою сферою та виявленні взаємозв'язку між розбіжностями у грошових установках та особливостями грошової поведінки членів подружжя з частотою та протіканням подружніх конфліктів та загальною задоволеністю шлюбом.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання отриманих результатів дослідження психологами, що працюють з

подружжями і зіштовхуються з темою конфліктів на ґрунті матеріальної складової, різного ставлення до грошей чи сфер їх витрат або накопичення. Також дане дослідження буде корисно парам, що планують одружуватися для формування порозуміння у сфері грошових взаємовідносин та профілактики майбутніх конфліктів, пов'язаних із грошовою сферою. Окремі положення роботи можуть бути використані при викладанні дисципліни «Психологія сімейного консультування».

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, що налічує 72 найменування та 10 сторінок додатків. Основний зміст роботи викладений на 92 сторінках і містить 8 таблиць, 17 рисунків. Загальний обсяг роботи – 102 сторінки.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЧИННИКІВ ВИНИКНЕННЯ ПОДРУЖНІХ КОНФЛІКТІВ

1.1 Поняття подружніх конфліктів

Конфлікт – це зіткнення протилежно спрямованих інтересів, позицій, думок та цілей суб'єктів взаємодії. Ми розглядаємо саме подружні конфлікти, тому в нашому випадку суб'єктами взаємодії є подружжя.

Подружжя – це два окремих індивіда, що в певний момент вирішили будувати життя разом. Вони росли та виховувалися в різних сім'ях та здобували різні звички; у кожного по-своєму формувалася характер; кожен з них бачив різні приклади побудовання сімейних стосунків один між одним; в них сформувався певний світогляд, цілі, мрії та своє особисте поняття про те, як повинна виглядати ідеальна сім'я: в кого з подружжя які обов'язки повинні бути, коли та скільки народжувати дітей, як цих дітей виховувати, як будувати сімейний бюджет, як проводити вільний час та відпустки та безліч-безліч інших речей.

Найчастіше складається так, що при знайомстві чоловік та жінка рідко детально обговорюють свої «картинки ідеальної сім'ї». Звертають увагу на зовнішній вигляд, окремі риси характеру, комфортно чи не комфортно їм разом, наскільки їх вабить один до одного та ін. Спілкуючись, кожен трохи «прикрашає» свої особисті якості, щоб виглядати більш привабливо в очах об'єкта вподобання. Не встигнувши досить добре пізнати один одного, пара вступає у серйозні стосунки, чим вже робить вибір в бік один одного. Кожен з них мав свої очікування, і згодом отримує «реальність».

Перші роки спільного життя – це початкова стадія життєвого циклу сім'ї, на якій відбувається узгодження систем цінностей, формування індивідуальних стереотипів спілкування та вироблення загальної світоглядної позиції подружжя. Саме на цій стадії і відбувається взаємне пристосування партнерів один до одного та пошук саме такого типу взаємин, який би задовольняв обох.

Також можна виділити таке поняття, як готовність особистості до шлюбу та сімейного життя, що включає такі компоненти:

- фізіологічна та фізична готовність та зрілість майбутнього подружжя, коли чоловік здатний зачати, а жінка – виносити й народити здорову дитину; також існує при цьому реальна суперечність між юридично встановленим шлюбним віком, що вказує на фізичну зрілість майбутнього подружжя, та їх соціальною зрілістю, яка найчастіше насправді настає значно пізніше;

- соціальна готовність, яка означає, що майбутні шлюбні партнери є рівноправними членами суспільства, які спроможні виконувати соціальні ролі та обов'язки, усвідомлюють правову основу шлюбу, готові взяти на себе відповідальність одне за одного і за своїх дітей, здатні матеріально забезпечити сім'ю;

- етико-психологічна готовність, що передбачає сформованість адекватних шлюбно- сімейних стосунків, уявлень майбутнього подружжя про шлюб і сім'ю, подружні і батьківські обов'язки, розуміння співвідношення між любов'ю і шлюбом; уміння цінувати особистісні якості партнера, об'єктивно оцінювати власні почуття і ставлення до обранця; спрямованість на іншу людину; розуміння основ формування психологічно здорової сім'ї, створення сприятливого соціально-психологічного клімату сім'ї і наявність відповідних умінь; при цьому для того, хто бере шлюб, важливо вміти спроектувати реальну модель майбутньої сім'ї, її уклад з урахуванням впливу способу життя батьківських сімей, матеріально-економічних можливостей, шляхів реалізації спільних планів на майбутнє;

- сексуальна готовність, орієнтація на спільність сексуально-еротичних переживань з коханим партнером іншої статі, якому людина довіряє і на чий довіру здатна відповідати, з яким вона хоче й може поділяти відповідальність за спільну працю, продовження роду й відпочинок для того, щоб забезпечити можливості сприятливого розвитку дітей [10].

На думку Калмикової Е. С., перед подружньою парою стоїть завдання формування структури сім'ї, розподілу функцій між чоловіком і дружиною

та вироблення спільних цінностей. Під структурою сім'ї розуміється спосіб забезпечення єдності її членів; розподіл ролей проявляється в тому, які види сімейної діяльності кожен партнер бере на свою відповідальність і яку адресує іншому; сімейні цінності представляють собою установки подружніх партнерів з приводу того, для чого існує сім'я, і чого вони можуть досягнути, завдяки своїй сім'ї [12].

Гурко Т. А. зазначає в своїх роботах, що модель майбутніх сімейних стосунків формується саме в перші роки шлюбу, такі аспекти як розподіл обов'язків та влади, духовні зв'язки між подружжям, батьками та дітьми, - це складний процес адаптації дружини та чоловіка один до одного, коли визначається як характер основних конфліктів, так і способи або способи та шляхи їх подолання. Автор також наголошує, що на успішність адаптації подружжя в перші роки спільного життя, на міцність шлюбу або вірогідність розлучення суттєво впливає сукупність дошлюбних чинників, що спонукали молодих людей укласти родинний союз. Такими чинниками, що формують успішність майбутнього шлюбу є: те, як люди познайомилися і яке враження справили один на одного при знайомстві (позитивне чи негативне); вік чоловіка та жінки до вступу у шлюб та їх соціально-демографічні (яку освіту набули, яким був майновий стан тощо); як довго тривало залицяння та як довго обмірковувалася пропозиція вступити у шлюб; як батьки та інші члени батьківської родини майбутнього подружжя (брати та сестри) ставилися до цих стосунків, у якій ситуації справлялося весілля тощо [5].

Т. Б. Карцева, оцінюючи шлюб як одну з найбільш значимих подій у житті людей, вказує на те, що одруження змінює усю ситуацію життя людини: надає людям нові соціальні ролі, змінює коло спілкування та оточення, окреслює нове коло питань, яке доведеться вирішувати, кардинально змінює спосіб життя. Природно, що такі зміни (як позитивні, так і негативні) суттєво впливають також на «Я»-конструкт, впливаючи на внутрішні метаморфози особистості. У молодій людини сформований «образ Я» існує ще до шлюбу. Та після його укладання у ньому відбуваються

кардинальні зрушення. Цей фактор значно підсилює нестійкість стану і незадоволеність, людям, що вступають у шлюб доводиться працювати над подоланням внутрішніх протиріч та побудовою нового образу «Я» [13].

Ще одну цікаву точку зору знаходимо у Ємельянова С. М. [8]. Автор вказує на те, що сімейні конфлікти мають свої особливості, врахування яких необхідне при попередженні і подоланні конфліктів:

1. Сімейні конфлікти вирізняються особливим предметом, специфіка якого обумовлена унікальністю сімейних відносин. Унікальність ситуації полягає в тому, що у таких конфліктах змішують особисте, етичне, правове з особливістю їх зобов'язань та розподілом функцій

2. Сімейні конфлікти мають різну природу виникнення. Існує безліч причин, що призводять до розгортання сімейних конфліктів.

3. Особливості сімейних конфліктів виявляються в їх динаміці а також у формах протікання. Динаміка сімейних конфліктів характеризується певними сталими етапами, характерними для будь-яких конфліктів (виникнення конфліктної ситуації, усвідомлення конфліктних ситуації, відкрите протиборство, розвиток відкритого протиборства, вирішення конфлікту й емоційне переживання конфлікту). Важливою характеристикою, також, є підвищена емоційність та швидкість протікання кожного із етапів конфлікту. Існують і свої форми протікання сімейних конфліктів (чвари, образи, взаємні докори, навіть скандали, відмова від спілкування), а також є специфічні способи подолання таких конфліктів (досягнення згоди, примирення на основі взаємних поступок, розлучення).

4. Ще одна особливість сімейних конфліктів – важні соціальні наслідки. Дуже часто ми можемо спостерігати як вони призводять до різних захворювань членів сім'ї, розлучень, виникнення психологічних травм у дітей [9].

Також Ємельянова С.М. [8] вказує на те, що сімейні конфлікти – це протиборство, яке виникає через наявність у членів родини різних поглядів на певні речі, цінностей, уявлень. Існують різні види сімейних конфліктів:

1. Власне конфлікти. Навіть в щасливою і здоровою, нормально функціонуючої сім'ї час від часу трапляються сварки. Протистояння можуть бути викликані невідповідністю поглядів і цілей у різних членів сім'ї. Конфлікти можуть бути вирішені, і тоді вони не загрожує стабільності сімейних уз.

2. Напруженість. Напруженість – це так звані нерегульовані конфлікти. Вони можуть бути очевидними і відкритими, але можуть бути і просто тимчасово пригніченими. У будь-якому випадку вони накопичуються і викликають негативні емоції, приводячи до постійної дратівливості, агресивності і ворожості, що в підсумку викликає втрату контакту між членами сім'ї.

3. Криза. Про нього можна говорити тоді, коли конфлікт і напруженість дійшли до такої стадії, в якій всі діючі досі моделі переговорів починають терпіти фіаско, і, отже, реальні потреби окремих осіб чи цілої групи домочадців хронічно залишаються незадоволеними. Кризи часто призводять до дезорганізації сім'ї, то є певні зобов'язання подружжя один перед одним, які перестають виконуватися належним чином. А дезорганізація сім'ї, в свою чергу, часто закінчується її розпадом [8].

В свою чергу Навайтис Г. А. наголошує на тому, що учасники сімейних конфліктів частіше за все не є суперниками зі своїми власними амбіціями та цілями, вони, скоріше, жертви власних неусвідомлених особистісних особливостей і неправильного, невідповідаючого реальності, ведення ситуації самих себе. Для сімейних конфліктів характерні вкрай неоднозначні і тому неадекватні ситуації, пов'язані з особливостями поведінки людей в конфліктних ситуаціях: часто мова йде про маскування реальних причин суперечностей та істинних почуттів [17].

Сімейні конфлікти виникають між членами однієї сім'ї як щодо питань життєдіяльності родини, так і щодо задоволення різноманітних потреб її членів, відповідності рольової поведінки очікуванням. Конфліктна поведінка партерів може виявлять у прихованій і відкритій формах. Показниками

прихованого конфлікту є демонстративне мовчання; різні жести чи погляд, що говорить про незгоду: уникнення взаємодії, в якійсь сфері сімейного життя; підкреслена холодність у стосунках. Відкритий конфлікт виявляється частіше через відкриту розмову в підкреслено коректній формі; взаємні словесні образи; демонстративні дії (грюкання дверима, биття посуду, стукання кулаком по столу), образу фізичними діями та інше.

Конфлікт звичайно викликається якоюсь складною для подружжя проблемою: він виникає через якісь об'єктивні чи суб'єктивні обставини, у якийсь момент стає усвідомлюваним, ситуація стає нетерпимою для членів подружжя і відтак відбувається перехід до конфліктної поведінки, що може вести до розв'язання конфлікту [19].

Визначення характеру конфлікту залежить від того, чи сприяє він збереженню і розвитку подружніх стосунків. На цій підставі всі наявні конфлікти розглядаються як конструктивні (бажані і навіть необхідні для розвитку відносин в сім'ї) й деструктивні (перешкоджають адаптаційним процесам). Наслідком деструктивного конфлікту є збереження на тривалий час напруженості між подружжям після сварки. Руйнування сумісної діяльності та подальший низький рівень спільної ефективності та подальшої взаємодії. Обидва партнери в сім'ях з переважанням деструктивних конфліктів вважають реальною загрозу розлучення. Конструктивний конфлікт передбачає зняття напруженості у відносинах партнерів [1]. Та також містить у собі такі функції:

- розвитку (конфлікт є важливим джерелом розвитку його учасників і він удосконалює сам процес взаємодії);
- пізнавальну (поява конфлікту виступає як симптом неблагополучних відносин);
- перебудовну (конфлікт сприяє розвитку взаєморозуміння між учасниками та знімає фактори, які провокують цей конфлікт).

Новий, складний спосіб життя, сімейні обов'язки, невпорядкованість побуту та інші пов'язані з початком спільного життя речі виявляються для

багатьох подружніх пар несподіваною, неприємною, а часом і не підйомною ношею [18]. Так, А. Харчев і В. Мацковський, підсилюють цю думку, додаючи до числа основних причин сімейних конфліктів і розлучень в сім'ях (особливо в молодих), установку на шлюб як на щось приємне та нескладне: члени подружжя через це виявляють не готовими до реальних викликів подружнього життя, зміни усталених рольових моделей, зіткнень з іншими поколіннями родини. Гедоністичне ставлення до шлюбу також призводить до неможливості нормально виконувати усі функції, потрібні для реалізації шлюбного життя [22].

При аналізі конфліктів в сім'ї, вчені [21] виділяють декілька кризових періодів в її розвитку. Перший кризовий період спостерігається в перший рік спільного життя. В цей період відбувається адаптація один до одного (ми вже розглянули основні причини виникнення конфліктів в цей період).

Другий кризовий період пов'язаний із народженням дітей. Народження дитини є серйозним випробуванням для сім'ї. В подружжя з'являються нові обов'язки по догляді за дитиною і його виховання. У зв'язку з цим в них суттєво зменшуються можливості для професійного росту і для реалізації своїх інтересів. В цей період можливі зіткнення поглядів подружжя і їх батьків по питаннях виховання дитини. Втомиленість дружини доглядом за дитиною, може призвести до тимчасової дисгармонії в сексуальних стосунках.

Третя криза співпадає із середнім віком спільного життя подружжя (10 – 15 років спільного життя), який можна охарактеризувати як взаємне насичення один одним і поява дефіциту почуттів.

Четвертий період настає після 18 – 24 років спільного життя. Основна причина сімейної кризи і конфліктів в цей період пов'язана із підсиленою емоційною залежністю дружини, її переживаннями з приводу можливих зрад чоловіка [21].

Розрізняють декілька можливих різновидів подружнього конфлікту: це і реальний стрес, з яким доводиться стикатися, і конфлікт інтересів, наявність

певних подій чи обставин, що провокують конфлікт, фактори залучення (не можливості уникнути конфлікту; конфлікти з негайним або відстроченим результатом [26].

Зазвичай шлюб побудований з розрахунком, що він триватиме довго, і це означає, що дві людини будуть в цей час на різних етапах психічного життя – як окремо, так як люди, а також разом як пара. Якщо пара не має такого розуміння, то вони повинні зважати на те, що будь-яка навіть найменша різниця думок може призвести до різних конфліктів і криз, викликаних нападом на суб'єктивне почуття власної гідності і незалежності партнерів [2].

Загалом, конфлікти ще можна розділити на: короткострокові та довгострокові. Говорячи про конфлікти в сім'ї, можна стверджувати, що в кожній людській системі відносин існують періоди, в яких у однієї людини є проблема – тобто його потреба не влаштовує, або він нездатний сам себе везти. У певний момент він може зіткнутися з перешкодами у його оточенні, бути розчарованим, відштовхнутим чи потребуєчим. Тоді з'ясується, що у людини є проблеми.

Гармонія сім'ї забезпечує відчуття приналежності та відчуття безпеки на відміну від багатьох інших типів стосунків. Коли виникає конфлікт це загрожує цій безпеці. Чи дисгармонія ініціюється з середини сімейного підрозділу або з боку зовнішніх джерел, окремі члени сім'ї та сім'я в цілому можуть зазнати ряд негативних емоцій та наслідків. Невирішеність конфлікту може завдати непоправної шкоди шлюбу та всій родині, якщо члени сім'ї не звертаються за допомогою [1].

Сімейні конфлікти можуть проявлятися у різних видах:

- актуальний конфлікт з бурхливими емоційними переживаннями, стресом чи однією подією, яка виступила його ричиною;
- конфлікт, що тягнеться довго, прогресує, поступово наростає і рано чи пізно призводить до того, що напруга виплескується;
- звичайний конфлікт що виникає через різні моделі поведінки, неспівпадіння бачення проблем, що виникають у сім'ї, якісь протиріччя між подружжям.

- прихований конфлікт, який не помітний оку, через те, що члени подружжя (чи один з них) не усвідомлюють назрілі протиріччя, або вони не проявляються у поведінці подружжя: тут немає яскравого зовнішнього прояву, люди просто можуть проявляти холодність, відстороненість, мовчати тощо;
- відкритий конфлікт, який важко не помітити: сварки, докори, демонстративна поведінка, висловлена недовіра чи незадоволеність, відверті звинувачення, образи і навіть фізичні дії [3].

Великий відсоток шлюбів закінчується розлученням, за оцінками від 40 до 50% [65]. Поведінкові теорії шлюбу припускають, що конфліктна поведінка має важливі наслідки для оцінки подружжя, їхніх шлюбів і розлучення [48; 49]. Дійсно, деструктивна конфліктна поведінка (наприклад, критика чи крик) передбачає збільшення кількості розлучень [45; 61]. Набагато менші показники розлучення при конструктивній поведінці (наприклад, спокійна дискусія, вислуховування один одного) та поведінці відсторонення (наприклад, мовчання чи вихід, щоб «охолонути»). Окрім того, мало відомо про те, чи ця конфліктна поведінка залишається стабільною чи змінюється з часом у тих пар, що залишаються у шлюбі.

Дослідники часто класифікують конфліктну поведінку як деструктивну, конструктивну або відсторонення [38; 51; 59; 62]. Деструктивна поведінка включає відверто негативні реакції на подружні проблеми, такі як крики, войовничість і презирство. Конструктивна поведінка передбачає відверто позитивні реакції, наприклад, говорити приємні речі, спокійно обговорювати проблему та активно слухати. Поведінка відсторонення передбачає відсторонення від конфлікту або особи і може включати вихід із ситуації, або мовчання. Ці три категорії, безумовно, не є єдиним способом групування конфліктної поведінки, але вони включають інші категорії. Наприклад, дослідники визначили конфліктну поведінку як негативне або позитивне вираження афекту [45]

вороже або гаряче [56] і негативне, позитивне або відсторонене [69]. Незалежно від умов, конфліктна поведінка може вплинути на шлюб.

Згідно з поведінковими теоріями шлюбу, деструктивна поведінка призводить до негативної оцінки шлюбу та зниження задоволеності та стабільності шлюбу, тоді як конструктивна поведінка призводить до покращення оцінки шлюбу та збільшення задоволеності та стабільності шлюбу [48; 49]. Готтман і його колеги [45] виявили, що деструктивна поведінка (наприклад, критика, оборона та презирство), яка використовується в спостережуваних взаємодіях, передбачала розлучення між молодятами через 7 років і серед більш довгих подружніх пар (у шлюбі в середньому 5 років) до 14 років потому [42; 43; 44]. Хоча є кілька критиків роботи Готтмана через невідповідні вибірки та відсутність контрольних змінних [70], інші дослідження показали подібні результати. Наприклад, дослідження показують, що деструктивна поведінка, яка використовувалася у подружжя до шлюбу і в перший рік шлюбу, передбачала розлучення через 4-14 років [34; 45; 66] і більше. Спостереження деструктивної поведінки (тобто ворожість) у тривалих шлюбах (у шлюбі в середньому 18 років) передбачили розлучення до п'яти років по тому [56].

Менше уваги та часу було приділено дослідженню зв'язку між конструктивною конфліктною поведінкою та довголіттям подружжям. Результати досить обмежені та суперечливі. Готтман і його колеги [45] дійшли висновку, що конструктивна конфліктна поведінка (тобто активне слухання) не була ефективною через низьку частоту спостережуваних взаємодій і відсутність зв'язку з розлученням. Навпаки, Метьюз та ін. [56] виявили, що низькі рівні спостережуваної конструктивної поведінки передбачають розлучення в довготривалих шлюбах.

Аналогічно, висновки суперечливі щодо поведінки, пов'язаної з подружніми конфліктами та розлученням. Готтман і Кроков [41] припустили, що модель відсторонення може призвести до погіршення шлюбу в довгостроковій перспективі, можливо, тому, що проблеми залишаються

невирішеними, а також відбувається збільшення дистанції та можливе відчуження. Навпаки, інші не виявили зв'язку між відстороненням та подальшими подружніми результатами [28; 62].

До того ж, певні моделі взаємодії між чоловіком і дружиною, такі як вимога-відмова та негативна взаємність, можуть передбачати розлучення. Наприклад, модель вимоги-відмови, за якої один партнер висуває вимоги (наприклад, критикує, скаржиться), а інший партнер намагається відмовитися від взаємодії, передбачає зниження задоволеності шлюбом протягом 2,5 років [46]. Негативна взаємність, при якій обидва партнери використовують деструктивну поведінку, передвіщає раннє розлучення (протягом перших 7 років шлюбу) [44].

Ще одне важливе питання в літературі, що досліджує подружні стосунки, полягає в тому, чи є поведінка, наявна в перші роки шлюбу послідовною чи змінюється з часом. Поведінкові теорії шлюбу, такі як теорія соціального навчання або модель довготривалої динаміки, припускають, що пари вступають у шлюб з індивідуальними відмінностями, які залишаються незмінними з часом [32; 47]. Дослідження, яке вивчало пари, протягом відносно коротких періодів часу (від 2 до 4 років), показало, що деструктивна та конструктивна конфліктна поведінка залишалася стабільною з часом [40; 50].

Навпаки, теорії розвитку припускають, що конфліктна поведінка з часом може стати менш негативною, оскільки пари стають більш толерантними один до одного [31; 54]. Водному дослідженні довготривалих шлюбів пари повідомили, що їх шлюби стали більш приємними, толерантними, комфортними, а спілкування покращувалося з часом [63]. Карстенсен і його колеги [31] виявили, що старші подружні пари були більш ніжними і менш негативними один до одного порівняно з молодшими парами. Аналогічно [54] виявили, що за 10 років шлюбу серед невеликої вибірки з 36 пар знизилася кількість випадків відсторонення і деструктивної поведінки. Дослідники припустили, що з часом пари стають толерантнішими

один до одного і краще можуть використовувати конструктивну, а не деструктивну поведінку або поведінку відсторонення для вирішення конфлікту

В дослідженні також розглядалися соціально-демографічні змінні та змінні життєвого шляху, які можуть впливати на розлучення та конфліктну поведінку, як коваріанти. Соціодемографічні показники, що включають нижчий статус, нижчий дохід та більш рівні співвідношення доходів між чоловіком і дружиною, передбачили вищі показники розлучень, хоча в деяких дослідженнях наслідки були різними [61; 65].

Крім того, кілька факторів життєвого шляху передбачають розлучення. Пари, які мали дітей до шлюбу; які проживали разом до шлюбу; які виростили з розлученими батьками; та які одружилися молодшими мали більший рівень розлучень [25; 29; 34; 61; 64]. Ці змінні також були пов'язані з конфліктною поведінкою. Наприклад, чоловіки та дружини з розлучених сімей мали більший відсоток шлюбних конфліктів[68].

Одна з впливових моделей, створених Керіл Расбулт та її колегами, щоб пояснити, як подружжя врегульовують подружні конфлікти, називається моделлю вихід – голос – лояльність-ігнорування [67]. Ця модель передбачає, що подружжя може реагувати на конфлікт позитивним або негативним способом, та як активним, так і пасивним способом. Наприклад, відхід від партнера під час конфлікту (вихід) відображає активний/негативний спосіб вирішення конфлікту, тоді як ігнорування негативної події (ігнорування) відображає пасивний/негативний спосіб вирішення конфлікту. Навпаки, відкрите обговорення конфлікту та спроба його вирішити (голос) відображає активний/позитивний спосіб вирішення конфлікту, тоді як надія на те, що партнер працюватиме один для вирішення проблем (лояльність), відображає пасивний/позитивний спосіб вирішення конфлікту.

Друга впливова модель розуміння того, як подружжя справляються з подружнім конфліктом, була розроблена Джоном Готтманом [45] протягом кількох років оригінальних досліджень, подружнім парам, які повідомили,

що вони дуже щасливі або дуже незадоволені своїм шлюбом було запропоновано обговорити конфліктні в їхньому шлюбі, записуючи на відеоплівку. Завдяки ретельному спостереженню за цими взаємодіями було виявлено, що нещасні подружжя, як правило, часто критикують один одного, реагують немовбито «захищаючись» від партнера, зневажливо ставляться до своїх партнерів і емоційно реагують на обговорення. Готтман також виявив, що чим більше подружжя займається такими типами поведінки під час вирішення конфліктів, тим більша ймовірність, що вони відчують зниження задоволеності шлюбом і врешті-решт розлучаться.

Зіткнувшись із подружнім конфліктом, деякі люди частіше за інших ведуть негативну міжособистісну поведінку. Наприклад, деякі люди, як правило, дуже стурбовані тим, як сильно їх люблять їхні романтичні партнери, побоюючись, що їхні партнери можуть зрештою відмовитися від стосунків. Коли виникають конфлікти у стосунках, ці тривожні люди, швидше за все, дуже засмучуються і вірять, що партнери їх покинуть [30]. Крім того, люди які постійно відчувають себе менш коханими з боку своїх партнерів, поводяться більш негативно по відношенню до своїх партнерів перед обличчям подружніх конфліктів [57]. За іронією долі, хоча ці люди бояться втратити свого партнера та стосунки більш усього, коли виникають конфлікти, вони, як правило, поводяться так, що, як було показано, дестабілізує шлюби.

1.2 Причини виникнення подружніх конфліктів

Поза сумнівом, першою дією, що створює передумову вирішення конфлікту, є вміння визначити, в чому полягають істинні причини конфлікту. Істинну причину конфлікту досить часто приховує одна або обидві конфліктуючі сторони. Завдання встановити істинну причину конфлікту непросте. Воно вимагає доброго знання психології людини. Якщо причина конфлікту визначена правильно, то стає зрозумілою і конфліктна ситуація, а отже, у такому разі, легше визначити найприйнятніші способи вирішення

конфлікту. Поступатися повинні обидва. Але перший повинен той, хто мудріший, краще розуміє, що небажання і невміння поступатися – шлях, що призводить до сварок і нерідко – до розлучень.

Мушкевич М. І. пише про те, що серед факторів, які впливають на успішність молодого шлюбу, важливе місце займає батьківська сім'я. Феномен «батьківського програмування» свідчить про підсвідоме відтворення особистістю настанов, цінностей, поглядів, моделей поведінки батьківської сім'ї. Форми батьківський взаємин стають для індивіда еталоном, а наслідування відбувається на основі ідентифікації себе з батьками тієї ж статі [16].

Виникнення сімейних конфліктів, на думку Левкович В. А. та Зуськова О. Е., залежить не лише від об'єктивних причин (наприклад, від специфіки умов протікання конфлікту і характеристик його учасників), але й від суб'єктивних факторів – уявлень учасників конфлікту про самих себе (про свої потреби, мотиви, цінності) і про свого шлюбного партнера (26). З погляду Ковалев С. В., різноманітні сімейні труднощі розглядаються як психотравмуючі чинники. У сім'ях, де непорозуміння між партнерами є частим явищем створюється негативна психологічна атмосфера, яка підсилює руйнівну силу конфлікту [15].

Конфлікти в сім'ї зазвичай пов'язані з прагненням людей задовольнити ті чи інші потреби або створити умови для їх задоволення без урахування інтересів партнера. Демонстративна поведінка часто маскує справжні почуття й уявлення про конфліктну ситуацію й один про одного. Так, за грубими і гучними зіткненнями подружжя можуть ховатися прихильність і любов, а за підкресленою ввічливістю – емоційний розрив, хронічний конфлікт, іноді й ненависть.

Залежно від частоти, глибини і гостроти конфліктів Торохтій В.С. [20] відокремлює кризові, конфліктні, проблемні і невротичні родини, конфліктні сім'ї. Між подружжям існують постійні сфери, де їхні інтереси зіштовхуються, породжуючи сильні і тривалі негативні емоційні стани. Але

шлюб може зберігатися компромісним розв'язанням конфліктів. Отже, сімейний конфлікт можна визначити спільний негативний психічний стан подружжя, що характеризується ворожістю, відчуженістю, негативом у стосунках, викликаний несумісністю їх поглядів, інтересів або потреб.

Одна з найпоширеніших причин сімейних конфліктів – егоїстичність одного чи обох із подружжя. Егоїст передусім думає про власні потреби, піклується про себе, не зважає на потреби та інтереси других людей. Егоїзм одного із подружжя робить нещасним обох [23]. Егоїзм обох із подружжя породжує міщанство. У цьому випадку вони спочатку конфліктують, а потім звикають один до одного, прощають вади недоліки і об'єднуються в ім'я того, щоб задовольнити власні примітивні споживчі запити. Вони заражаються цілою низкою пристрастей, серед яких: пристрасть до накопичення; прагнення до престижу; принципом: мій дім – моя фортеця.

Інша загальна причина сімейних бід – непоступливість подружжя. Вона – головна перешкода до взаєморозуміння, згоди, сімейної гармонії [11]. Хоча, достатньо розглянуті причини виникнення сімейних конфліктів у психологічній літературі, але дотепер залишаються недосліджені особливості виникнення конфліктів у подружжів.

Конфлікт, звичайно, викликається якоюсь складною для подружжя проблемою. У протіканні конфлікту як процесу виділяють чотири основні стадії виникнення об'єктивної конфліктної ситуації; усвідомлення об'єктивної конфліктної ситуації, перехід до конфліктної поведінки: розв'язання конфлікту [19]. Конфліктні ситуації специфічні для різних стадій розвитку сім'ї. Найістотніша роль конфлікту в період формування сім'ї, коли починають пристосовуватись одне до одного. Саме на цьому етапі важливо визначити причини конфліктних ситуацій, способи і шляхи їх розв'язання.

Кочетов А. І., наприклад, називає сім основних причин сімейних конфліктів [14]:

–Порушення етики подружніх стосунків (зрада, ревності). Звичайно зрада одного із подружжя є травмуючою для будь-якої людини, так, вона

переживається як зрадлиство, обман і відсутність любові. Безпричинні ревності сприймаються як недовіра з боку партнера й викликають відчуття образи;

– Біологічна несумісність. Досить часто шлюби укладаються по любові, що є вищим почуттям, яке зв'язане значною мірою із загальним світоглядом, ціннісними орієнтаціями, системою мотивації й спрямованістю особистості. Однак особливості нервової системи, не завжди прийняті майбутнім подружжям до уваги, можуть стати причиною сексуальної незадоволеності або розбіжності біоритмів «жайворонка» і «сови»;

–Непорозуміння подружжя (одного з них) з людьми, які їх оточують;

–Непорозуміння з родичами, знайомими, товаришами тощо. Звичайно, найпоширенішою причиною конфліктів є некоректне ставлення одного з подружжя до батьків іншого партнера. Багато батьків, які опікуються сімейним щастям своєї вже дорослої дитини, порушують структуру стосунків молодих пар, створюючи конфліктні ситуації;

– Несумісність інтересів і потреб. Досить часто подібність інтересів і потреб лежить в основі створення сім'ї, однак вони не можуть повністю збігатися у двох різних людей, а також змінюються із часом, що спричиняє непорозуміння;

–Відмінність педагогічних позицій стосовно дитини. Виховуючи дитину, батьки використовують непослідовний стиль так само, як і різні цілі й засоби виховання. Що не тільки не приносить бажаного ефекту, але й просто робить дитину нещасною;

–Наявність особистісних недоліків або негативних якостей в одного, а часом і в обох. Брутальність, запальність, брехливість, неохайність і багато інших якостей викликають незадоволення в другій половині, і тільки наявність у неї такої позитивної якості, як терпіння, здатне запобігти подружній сварці.

Отже, якщо узагальнити, то порушення етики стосунків (зрада, ревності); біологічна несумісність; неправильні взаємини подружжя (одного з

родичами, знайомими, колегами тощо); несумісність інтересів і потреб; відмінність виховання стосовно дитини; наявність особистісних недоліків чи негативних якостей в одного, а часом і в обох із подружжя; відсутність взаєморозуміння між батьками і дітьми є причинами конфліктів за Кочетовим А. І. [14].

Сисенко В.А., Кочетов А.И. розглядали ті ж причини конкретніше: сексуальні потреби одного з подружжя; незадоволеність потреби в цінності і значущості свого «Я» (порушення почуття власної гідності з боку іншого партнера, його ставлення, образи, постійна критика): незадоволеність потреби одного або обох з емоціях (відсутність ласки, ніжності, турботи, уваги і розуміння, психологічне відчуження подружжя один від одного, емоційна холодність); пристрасть одного з подружжя до спиртних напоїв, азартних ігор і тому подібних речей, що призводить до великих витрат грошових коштів; фінансові розбіжності подружжя (питання взаємного бюджету утримання сім'ї. внеску кожного з партнерів у матеріальне забезпечення); незадоволеність потреби у взаємодопомозі, взаємній підтримці, потреби в кооперації і співробітництві, незадоволеність веденням домашнього господарства [19].

Незважаючи на те, що раніше не досліджувалися у зв'язку з темами розбіжностей, емоції та тактика як вирази мають центральне значення для конфлікту. Позитивні та негативні емоції та тактика під час конфлікту мають різні наслідки для особистого благополуччя та благополуччя взаємин. Останні дані вказують на те, що категорії гнівної, депресивної та позитивної конфліктної поведінки пов'язані з психологічним благополуччям подружжя [45] і, отже, вимагають розслідування в особливо напружених контекстах розбіжностей. Ступінь розв'язання або ступінь, до якого конфлікт опрацьовується або ефективно керується, є ще одним ключовим аспектом подружнього конфлікту, який демонструє зв'язок з ефективністю вирішення проблем і задоволеністю відносин [45].

Причин сімейних конфліктів дуже багато: різні погляди на сімейне життя; нереалізовані очікування і незадоволені потреби, пов'язані із сімейним життям одного із подружжя; подружня невірність; пияцтво, грубість; неповажне ставлення один до одного; небажання чоловіка допомагати в домашніх справах; побутова невлаштованість; неповажне ставлення чоловіка до родичів дружини і навпаки; відмінності в духовних інтересах і потребах тощо. Конфлікт, звичайно, породжується не однією, а комплексом причин, серед яких умовно можна виділити основну, наприклад, незадоволені потреби подружжя [19].

Тож, теоретично проаналізувавши дане питання ми можемо виокремити узагальнену класифікацію конфліктів на ґрунті незадоволених потреб подружжя:

1.Розбіжності у фінансовій сфері, що виникають на основі різних поглядів щодо розподілу грошей, перебільшених потреб одного із подружжя в розподілу грошей, ставлення до грошей, сімейного бюджету та фінансового внеску кожного.

2. Суперечки, конфлікти та психічні напруги через незадоволення одного або обох партнерів щодо сексуальних проблем.

3.Конфлікти чи суперечки, які можуть виникати на основі незадоволеної потреби в цінності та значущості свого «Я», порушення почуття гідності з боку іншого партнера та його неповажне чи зневажливе ставлення.

4.Депресії, конфлікти, сварки та психічні напруги через незадоволену потребу в позитивних емоціях одного або обох із подружжя, також відсутність розуміння, уваги, ласки, турботи, гумору та подарунків.

5.Сварки та конфлікти, що відбуваються через пристрасть одного з подружжя до азартних ігор, спиртних напоїв та інших гіпертрофованих потреб, що призводить до неекономних та неефективних, часто і марних витрат коштів родини.

6. Конфлікти та сварки через незадоволення потреб подружжя у харчуванні, одязі та облаштуванні домашнього вогнища тощо.

7. Конфлікти, що пов'язані з потребою у взаємопідтримці, взаємодопомозі та співпраці з питань поділу праці в сім'ї, а також щодо ведення домашнього господарства та догляду за дітьми.

8. Суперечки та конфлікти на фоні різних інтересів та потреб у проведенні дозвілля та відпочинку або розбіжність у хобі.

Отже, причин можливих подружніх конфліктів дуже багато, та всі вони по-своєму важливі. Ми розглянули велику кількість класифікацій та поглядів і думок щодо проблематики подружніх конфліктів. У кожній сім'ї конфлікти різні, але в загальних моментах дещо значно схожі. Кожна сім'я, особливо на першому початковому етапі спільного життя зіштовхується з купою непорозумінь та конфліктів з різних причин. Та чим краще вони зможуть знайти вихід з проблемних ситуацій, тим міцнішим буде їх зв'язок, та тим щасливішими вони будуть один з одним, адже успішний шлюб – це не відсутність конфліктів, а вміння з ними працювати та приходити до однієї спільної думки або рішення, що вдовольнить не одного, а обох із подружжя.

1.3. Грошові установки та грошова поведінка як чинник виникнення подружніх конфліктів

Економічна ситуація в Україні ніколи не була простою. Тільки за останні декілька десятиріччів Україна пережила велику кількість криз, що не пройшли безслідно. Кожен громадянин країни буквально відчуває ці зміни на собі та своєму фінансовому стані. Але особливо економічні зміни відчуває осередок нинішнього суспільства – сім'я.

Нестабільна економічна ситуація в країні, фінансові труднощі та суперечності з приводу грошей – чинники, на ґрунті яких в подружжі можуть виникати конфлікти.

Ставлення до грошей (на думку російської дослідниці О. Дейнека) – це усвідомлене і суб’єктивно-вибіркове уявлення про гроші, яке виявляє себе у грошовій поведінці [6].

Позиція А. Л. Журавлева та А. Б. Купрейченко схожа з позицією О. Дейнеки. У ставленні до грошей автори виділили декілька компонентів: [6]

1. значимість грошей для особистості, тобто ціннісний компонент;
2. емоційний компонент: мотиваційний компонент ставлення особистості до грошей: сила інтенсивності бажання володіти грошима; властивості особистості, що впливають на поведінку індивіда з грошима (жадібність – щедрість);
3. поведінковий компонент ставлення до грошей: оцінка суб’єктивної значущості операцій з грошима (витрачати, накопичувати, інвестувати та ін.);
4. соціальні уявлення про роль і функцію грошей у житті особистості, суб’єктивна оцінка життєвих цілей особистості, на досягнення яких використовуються грошові засоби

Також існує гендерна відмінність у ставленні до грошей. Наприклад, чоловіки схильні більш конструктивно планувати витрати грошей, а жінки схильні вчиняти більш емоційні покупки. Чоловіки більш схильні відкладати гроші, а жінки – витрачати. Тож, на фоні цих та інших відмінностей між чоловіками та жінками по відношенню до грошей в подружжях можуть виникати сімейні конфлікти.

Сімейні конфлікти існують стільки, скільки існує сім’я. Це протиставлення між членами сім’ї на основі зіткнення протилежно спрямованих мотивів і поглядів. Конфлікти можуть виникати на основі великого різноманіття причин. Окрему роль у подружжі відіграють саме фінансові конфлікти, які ми і будемо досліджувати.

Фінансові подружні конфлікти – це один із різновидів сімейних конфліктів, що базується на виникненні протиріч на тлі грошової поведінки чи ставлення до грошей.

На жаль, у вітчизняній літературі ця тема розкрита досить вузько. Тож, ми будемо використовувати і аналізувати праці зарубіжних вчених, щодо цього питання. Таких як, наприклад, Бенджамін М., Ірвінг Х., Маннес Г., Тіченор В.Й., ГотманДж. М..

Деякі вчені вважають гроші одним із найпоширеніших джерел розбіжностей у подружжі, а деякі і одною з головних причин остаточного розлучення. Теорія сімейного стресу Конгера стверджує, що економічний тиск через недостатні фінансові ресурси створює стрес, пов'язаний із загостренням подружніх конфліктів. Стрес у сім'ї через економічний тиск пов'язаний з широким спектром проблем адаптації сім'ї, включаючи зв'язок між економічним тиском і подружнім функціонуванням через подружній конфлікт [36].

Однак дослідження, що вивчають відносини між сімейним стресом і подружнім конфліктом, зазвичай розглядають подружні конфлікти в цілому, а не розбіжності щодо фінансів [36], крім того, жодні дослідження не задокументували подружні конфлікти через фінанси в домашньому контексті.

Насправді мало що відомо про те, чи конфлікти, які виникали в сім'ї через фінанси чи з інших причин мають відмінні характеристики, які підтверджують певний зв'язок між грошима та сімейним стресом. З огляду на те, що в моделі Конгера наголошується на подружньому конфлікті, пов'язаному з фінансами, необхідним наступним кроком є вивчення природи подружніх розбіжностей щодо грошей у зв'язку з іншими розбіжностями, які виникають у родинних стосунках. Це дослідження усуває цю прогалину, вивчаючи, чи подружні пари розглядають подружні конфлікти щодо грошей інакше, ніж конфлікти, не пов'язані з грошима.

З точки зору відносної частоти, численні результати опитувань. Про це, наприклад, свідчать дослідження Четіка (Chethik), які свідчать про те, що гроші є найбільш частим джерелом подружніх конфліктів, як повідомляють чоловіки [33] і Маддена та Джаноф-Булма (Madden&Janoff-Bulma), які

досліджували тотожні враження дружин [55]. Як приклад, можна навести також дослідження Оггінса (Oggins), який зібрав дані опитування для самозвіту з афроамериканців ($n = 113$) та євро-американців ($n = 131$) першого та третього років шлюбу. У лабораторних умовах парам представили шість загальних тем для конфліктів і попросили вказати, які теми найчастіше, а які найменш часто є джерелом останніх розбіжностей. Відповідно до афро-американських та євро-американських пар, а також чоловіків і дружин, гроші були зазначені як найпоширеніша тема подружніх розбіжностей в обидва звітні періоди [60]. Однак гроші також можуть бути однією з найбільш «соціально прийнятних» тем, про які люди можуть визнати, що вони сперечаються [39]. Тому питання про те, чи стають гроші головним джерелом подружніх конфліктів у натуралістичній обстановці дому, а не в лабораторних умовах ще очікує на дослідження.

Хоча частоті грошових конфліктів приділено певну увагу, природа подружніх конфліктів щодо грошей порівняно з тими, що стосуються інших тем, залишається невідомою. Деякі дослідження показують, що подружні розбіжності щодо грошей більш повторювані та помітні для партнерів, ніж інші теми, що відображає більшу загрозу та труднощі, які виникають при спробах вирішити грошові проблеми. Тема грошей може бути дуже емоційною і тісно пов'язана з самооцінкою та особистою вразливістю подружніх партнерів, які можуть викликати оборону [71].

Рішення про гроші, з якими на регулярній основі стикаються сім'ї, або через щомісячні рахунки, або через численні фінансові потреби та запити членів сім'ї, безумовно, провокують конфлікти. Хоча деякі пари можуть намагатися уникати конфліктів, таке уникнення менш можливе, коли маєш справу з грошовими питаннями – їх вирішення зазвичай є нагальним. Зовнішні наслідки в кінцевому підсумку настануть, якщо уникати грошових рішень. Саме тому конфлікти на тлі фінансів частіше повторюються та можуть бути більш помітними для самих родин.

В дослідженні [52] вчені дослідили, чи залежать характеристики сімейних конфліктів у домі, використовуючи оцінки щоденників чоловіка та дружини, від того, чи стосуються конфлікти гроші порівняно з іншими темами. Методи щоденника раніше використовувалися для дослідження підтримуючих і стресових переживань у близьких стосунках [24; 27; 53] виділили переваги щоденникових методів, відзначивши їх цінність для детального опису процесів стосунків, що представляють інтерес, таких як подружній конфлікт, у їх натуралістичному контексті близько моменту виникнення.

Також у дослідженні перевірили кілька гіпотез, що стосуються грошей як теми сімейних конфліктів у домі. По-перше, дослідили, чи є гроші найчастішою темою сімейних конфліктів у домі, чи, як альтернатива, чи не може бути завищена частота виникнення грошових конфліктів у порівнянні з іншими конфліктними темами через стрес і загрозу, що виникають через інші конфлікти. Екстраполяція з опитувань [33; 60], очікувалось, що грошові розбіжності принаймні будуть відносно частими. Враховуючи їх тематичні збіги, орієнтовно передбачалось, що гроші будуть частіше обговорюватися разом з роботою, але рідше обговорюватимуться з темами стосунків, такими як близькість, прихильність і спілкування. Також очікувалось, що тема грошей буде стосуватися серйозності конфлікту. Зокрема, передбачалося, що сімейні конфлікти, пов'язані з грошима, будуть тривалішими, повторюваними (тобто вони є старою чи новою проблемою) і помітними (тобто оцінюються як такі, що мають більшу важливість для стосунків), ніж ті конфлікти, які не стосуються грошей. Передбачалося, що гроші як тема конфлікту відносно інших тем (наприклад, дозвілля, родичів, роботи по дому) будуть пов'язані з більшим використанням вирішення проблем, зацікавленістю пар, які мають справу із загальним економічним тиском [37]. Відповідно до твердження про те, що грошові проблеми є більш стресовими та загрозливими для пар, ніж інші теми конфлікту [72], очікувалося, що подружні конфлікти, пов'язані з грошима, будуть включати більше гнівних і

депресивних проявів поведінки, а також менше позитивні вирази та нижчий рівень вирішення для партнерів, ніж не грошові конфлікти.

За щоденниковими записами обох партнерів, найбільш часто обговорюваною темою сімейних конфліктів у домі були *діти*. Наступними найпоширенішими темами для обох партнерів були домашні справи, спілкування та дозвілля. А гроші були 6-м і 5-м найбільш обговорюваними темами під час подружніх конфліктів у домі за оцінками чоловіків і дружин, що зустрічалися як тема в 18,3% і 19,4% розбіжностей відповідно.

В цьому ж дослідженні [52] увага була зосереджена на порівнянні грошових та негрошових конфліктів. Подружні конфлікти, пов'язані з грошима, були тривалішими, особливо повторюваними, і мали вищу поточну та довгострокову важливість для стосунків партнерів, ніж інші конфлікти. Подружні конфлікти з приводу грошей, швидше за все, вирішувалися неправильно (тобто, частіше використовували злість чоловіків і депресивні конфліктні висловлювання обох партнерів), ніж розбіжності з інших тем. Незважаючи на те, що поведінка дружин при вирішенні проблем була більш очевидна в подружніх конфліктах, пов'язаних з грошима, вони були менш вирішеними, ніж конфлікти, які не стосувалися грошей, як вказали обидва партнери, які погодилися взяти участь у цьому дослідженні.

Пари, які намагаються розв'язати грошові конфлікти, можуть мати особливу ймовірність зіткнутися з циклом самопрограшу, в якому вони явно намагаються вирішити проблеми, але відчувають більший негатив і використання непродуктивної тактики, оскільки важливі та загрозливі грошові проблеми відроджуються (наприклад, щомісячні рахунки) і залишаються невирішеними. Хоча інші проблеми стосунків можуть повторюватися (наприклад, домашні справи), парам може бути легше погодитися не погоджуватися або уникати справ, які не спричиняють зовнішніх наслідків, таких як більш високі фінансові санкції. Інша ймовірність полягає в тому, що гроші більш тісно пов'язані з основними процесами відносин, такими як влада, торкання багатьох аспектів

функціонування особистості та пари або почуття власної гідності чи самооцінки, можливо, особливо для чоловіків.

У той же час конфлікти через гроші можуть виникати з багатьох причин, окрім стресів викликаних об'єктивними економічними труднощами. Той факт, що сім'ї заможні або мають достатньо коштів для задоволення більшості повсякденних потреб, не виключає гроші як серйозне джерело конфлікту. Добре встановлений принцип міжособистісної психології полягає в тому, що депривація є відносною, а не абсолютною, і що конфлікт між індивідами або групами може бути найбільшим у контексті зростання достатку, який не встигає за зростанням очікувань [58].

Гроші завжди в якійсь мірі обмежені, а бажання членів сім'ї щодо витрачання грошей можуть легко перевищити наявні кошти. Більше того, незалежно від обсягу наявних коштів, деякі або багато членів сім'ї можуть відчувати себе відносно позбавленими можливості витратити ці кошти, або їхню уявну чи реальну відмінність між їхнім власним доступом до грошей та здатністю інших людей витратити кошти, в тому числі подружнього партнера. У зв'язку з цим на соціальну владу членів сім'ї, їх відносну цінність і відчуття цінності можуть істотно впливати здатність приймати участь у прийнятті рішень щодо грошей, і це може бути пов'язано з грошовими розбіжностями. Нарешті, конфлікти можуть виникнути через перевитрату коштів, звинувачення або ворожнечу між членами сім'ї в результаті витрат.

Фокус деяких досліджень зосереджений на тому, щоб чітко відмежовувати поняття суб'єктивних, а також економічних труднощів і тиску, при дослідженні стресу та економічних проблем у сім'ї. Так модель сімейного стресу Конгера [35] включає як економічні проблеми об'єктивного характеру, так і поняття суб'єктивних економічних труднощів. Однак основним першим кроком є показати, що подружні конфлікти через гроші є більш напруженими, негативними та загрозливими для подружнього функціонування, ніж інші джерела подружніх розбіжностей. Якщо конфлікти

через гроші не є відмінними у вибірці, яка не є економічно важливою, не існує подальшого стимулу для перегляду моделі сімейного стресу з метою включення суб'єктивних економічних труднощів. Таким чином, у нашому дослідженні ми спробуємо зацентувати увагу як на реальному економічному становищі родин, так і особистісних конструктах (зокрема, суб'єктивному ставленні до грошей).

Фахівці, які досліджують фінансові конфлікти подружжя наголошують, що для профілактики таких конфліктів треба керуватися декількома принципами: рішення щодо грошей і фінансів краще обговорювати з самого початку, але, можливо, їх потрібно буде обговорювати і знову в майбутньому; треба пам'ятати, що гроші – дражлива тема, пари використовують більше негативних стилів взаємодії під час обговорення грошей порівняно з іншими питаннями, тому треба вчитися керувати такими конфліктами. Під час навчання подружніх пар щодо прийняття рішень, пов'язаних із грошима, питання, які викликають розбіжності чи конфлікти у пар, можуть вимагати додаткового часу, співчуття та керівництва. Багато пар можуть бути заспокоєні, почувши, що грошові розбіжності (незалежні від подружнього та фінансового функціонування) імовірно триватимуть і вимагають явних спроб вирішення проблем.

Підвищення обізнаності на ранньому етапі, навіть до того, як партнери об'єднують свої фінанси, може запобігти майбутнім циклам негативно оброблених і невирішених конфліктів, які стосуються грошей пізніше у відносинах. Хоча певні поради щодо відносин можуть бути універсальними (наприклад, уникати негативу та критики, працювати разом над вирішенням проблеми, бути уважними до потреб один одного), досягнення подружньої гармонії навколо грошей може вимагати особливої уваги, енергії та усвідомлення основних пасток і проблем.

Розуміння важливості теми фінансів у подружніх конфліктів, спонукають детальніше розглянути ці проблеми пари та приділяти особливу увагу питанням фінансових конфліктів. Подружжя, які шукають допомоги у

врегулюванні труднощів у стосунках та/або сімейних фінансах, повинні знати, що у вирішенні конфліктів щодо грошей є своєрідна специфіка.

Висновки до I розділу

В ході роботи над дослідженням нами було проаналізована та систематизована велика кількість інформації щодо особливостей виникнення та протікання подружніх конфліктів та особливостей ціннісної сфери подружжя. Було проаналізовано різні психологічні теорії, що розкривають суть основних понять і розкривають основні причини та особливості досліджуваних факторів.

Було з'ясовано, що подружні конфлікти – це усвідомлене протиріччя між подружжям (чоловіком і дружиною), породжене розвитком і функціонуванням сім'ї як цілісності, розбіжністю цінностей, інтересів і ролей індивідів, що входять до складу даної сім'ї.

Для розуміння психологічних особливостей подружніх конфліктів необхідно розмежовувати такі поняття як конфлікт та ворожість, з огляду на те, що ворожість може призвести до конфлікту, але не є тотожною йому, оскільки є лише відчуттям, а конфліктом прийнято вважати певну усвідомлену дію направлену на реалізацію ворожості.

Системи ціннісних орієнтацій подружжя можуть слугувати підґрунтям для багатьох подружніх конфліктів, зокрема таких, як конфлікт сімейних ролей, боротьба за лідерство в сім'ї, конфлікт як засіб зняття напруження, конфлікт як захист власного «Я».

Конфлікти в родині створюють психотравматичну обстановку для подружжя, в результаті чого вони здобувають ряд негативних властивостей особистості: закріплюється негативний досвід спілкування, губиться віра в можливість існування дружніх і ніжних взаємин між людьми, накопичуються негативні емоції, з'являються психотравми.

Причин сімейних конфліктів дуже багато: різні погляди на сімейне життя; нереалізовані очікування і незадоволені потреби, пов'язані із сімейним

життям; одного з подружжя; подружня невірність; пияцтво грубість, неповажне ставлення один до одного; небажання чоловіка допомагати дружині в домашніх справах; побутова невлаштованість; неповажне ставлення чоловіка до родичів дружини і навпаки; відмінності в духовних інтересах і потребах тощо. Конфлікт, звичайно, породжується не однією, а комплексом причин, серед яких умовно можна виділити основну, наприклад, незадоволені потреби подружжя.

Виявлено, що суттєвим, повторюваним та емоційно насиченим чинником виникнення подружніх конфліктів є фінансові справи та непорозуміння, що виникають на тлі грошової поведінки чи неспівпадіння ставлення до грошей.

З'ясовано, що фінансові конфлікти виникають як в сім'ях де існують об'єктивні фінансові труднощі (через нестачу коштів), так і в сім'ях, що не відчують значного матеріального тиску (в сім'ях, що без проблем можуть закрити свої базові потреби і більше). Значний рівень конфліктів припадає на проблему розбіжності в поглядах ставлення до грошей або грошової поведінки. Конфлікт може виникнути, коли, наприклад один із подружжя ставиться до грошей, як до того, що «легко приходить та йде», витрачаючи всі вільні кошти, а інший – вважає, що гроші можна заробити тільки великим трудом та увесь час намагається відкладати, не витрачаючи зайвого. В такій ситуації, звісно, двом особистостям із протилежним поглядом на одну і ту ж річ буде значно складно дійти до порозуміння, адже такий конфлікт оснований на зіткненні поглядів і цінностей у фінансовій сфері кожного.

Конфлікти на основі матеріальних питань можуть впливати на загальну картинку задоволення чи незадоволення шлюбом. Саме це питання ми будемо досліджувати у наступних розділах.

РОЗДІЛ II. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОШОВОЇ ПОВЕДІНКИ ТА УСТАНОВОК ЯК ЧИННИКІВ ВИНИКНЕННЯ ПОДРУЖНІХ КОНФЛІКТІВ

2.1 Загальна методологічна схема дослідження та опис вибірки

У результаті проведеного теоретичного аналізу було з'ясовано, що подружні конфлікти являють собою зіткнення протилежних інтересів, а грошові конфлікти – зіткнення інтересів на ґрунті коштів, їх кількості, розподілу щодо сфер витрат.

Матеріальне благополуччя – важлива щасливої сім'ї, адже відсутність матеріального забезпечення значно впливає на рівень життя та задоволеності життям загалом. Але грошові конфлікти можуть виникати як в сім'ях, що мають складне фінансове становище, так і в сім'ях з відсутністю значних проблем з грошима (об'єктивне задоволення базових потреб).

Грошові конфлікти вказують на загальний низький рівень взаєморозуміння в подружжі, так як будь-який конфлікт свідчить про протиборство думок, інтересів та цілей, що не можуть дійти до спільної згоди. Грошові конфлікти можуть виникати на основі різних аспектів фінансової поведінки та значно впливати на рівень задоволеності подружжя у шлюбі. Тож, ми вирішили дослідити це питання детальніше.

Метою емпіричного етапу дослідження стало виявлення ставлення до грошей та грошової поведінки як чинника подружніх конфліктів.

Завданням емпіричного етапу дослідження стало:

1. Підбір основних методик, що дозволяли б дослідити задоволеність чи незадоволеність подружжя шлюбом; наявність чи відсутність конфліктів через фінансові питання; стиль поведінки в конфліктних ситуаціях; та грошові стереотипи чи уявлення.

2. Відбір респондентів, що перебувають у шлюбі та дають згоду відверто пройти анонімне опитування.

3.Проведення емпіричного досліджування, виявлення грошової поведінки як чинника виникнення подружніх конфліктів.

4.Обробка та інтерпретація результатів з метою виявлення наявності чи відсутності взаємозв'язку між задоволеністю чи незадоволеністю шлюбом та схожості чи розбіжності грошових уявлень та стереотипів.

5.Надання практичних рекомендацій для подружжів, що зіштовхнулися з проблемою конфліктів, в тому числі фінансових.

Емпіричне дослідження складалось з наступних етапів:

1.Визначення предмету , об'єкту і гіпотез дослідження.

2.Планування і проведення дослідження.

2.1. Розробка програми дослідження.

2.2. Відбір методів і технічних процедур, які мають такий вигляд.

- Загальні питання щодо віку, статі, кількості років у шлюбі та ін..
- Тест-опитувальник задоволеності шлюбом (В. В. Столін, Т. Л.

Романова, Г. П. Бутенко) (Див. Додаток А)

- Методика «Характер взаємодії подружжя в конфліктних ситуаціях» (частина питань, щодо фінансових аспектів) (Ю. Є. Алешиной, Л. Я. Гозмана, Е. М. Дубовской) (Див. Додаток Б)

- Методика «Шкала грошової етики» (ШГЕ) (Т. Танг) (Див. Додаток В)

3.Проведення дослідження.

Дослідження проводилось у формі дистанційного анкетування в форматі гул-анкет.Опитувальник складався з чотирьох зазначених нами вище блоків (усього 70 питань). Загальна вибірка дослідження склала 76 чоловік. З них 31 подружня пара та ще 14 заміжніх жінок.

4.Аналіз та інтерпретація отриманих результатів.

Аналіз отриманих результатів здійснювався за допомогою обробки даних у системі SPSS. Для обробки результатів були задіяні: описові статистики (частотний аналіз, аналіз середніх), порівняння незалежних

вибірок за U-критерієм Манна-Уїтні, кореляційний аналіз коефіцієнтів рангової кореляції Спірмена.

Аналіз результатів дослідження передбачає:

1. Збір первинних даних усієї вибірки та обробку цих даних за допомогою обчислювально-статистичної програми SPSS;
2. Розподіл респондентів на групи за певними показниками чи характеристиками;
3. Аналіз показників обраних психологічних методик у окремих досліджуваних груп та їх співставлення;
4. Проведення кореляційного аналізу коефіцієнтів рангової кореляції Спірмена.

Характеристика вибірки досліджуваних:

У досліджуванні взяли участь 76 респондентів, віком від 19 до 65 років. З них 31 особа чоловічої статі та 45 осіб – жіночої, тобто 31 пара (62 особи) та ще 14 заміжніх жінок. Дослідження передбачало участь подружніх пар та було спрямоване на виявлення ролі грошової поведінки як чинника подружніх конфліктів. Кожному респонденту надавалася форма гул-анкети, яку він мав відверто заповнити окремо від свого партнера, не показуючи свою та не підглядаючи у іншу, та надіслати.

В першому блоці питання були направлені на виявлення загальної інформації (вік, стать, кількість років, проведених у шлюбі та ін.) та більш детальної інформації щодо фінансових справ у родині (яка у вас форма сімейного бюджету, чи часто виникають конфлікти та ін.). Отримані нами результати графічно подані нижче.

Аналізуючи відповіді респондентів на запитання «Вкажіть будь-ласка Ваш вік» (рис. 2.1), бачимо, що майже половина респондентів (48,7%) віком від 25 до 35 років. Далі значна частка 39,5% - від 18 до 25 років. Та менше за все (10,5%) від 35 до 45, і 1 людина (1,3%) віком від 45 до 65 років.

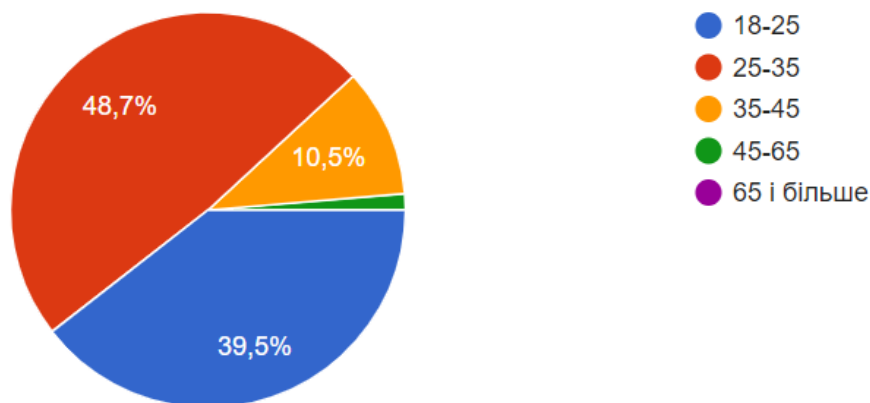

Рис 2.1 Середні показники віку респондентів

Відповідно до отриманих нами відповідей респондентів щодо їх статі (рис.2.2), бачимо, що більший відсоток (59,2%) жінок, і менший (40,8%) – чоловіків. У подальшому аналізувалися відповіді подружніх пар (респондентів обох статей). Відповіді жінок, чиї чоловіки не взяли участь у дослідженні враховувалася тільки для підрахунку загальних закономірностей.

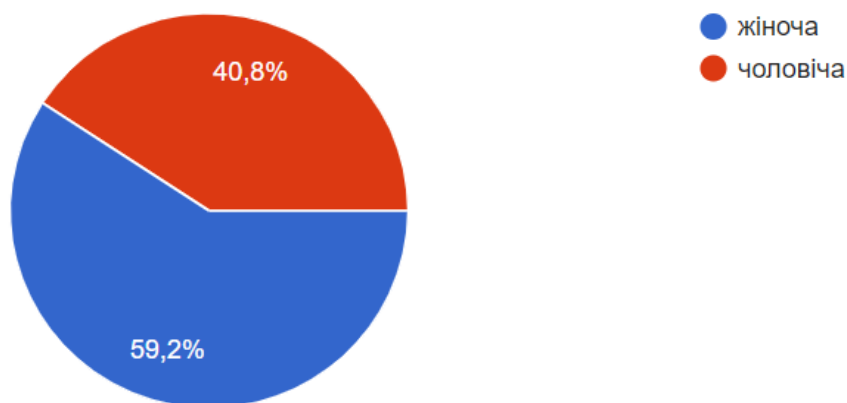

Рис. 2.2 Середні показники статі

Аналізуючи відповіді респондентів на запитання «Яку кількість років Ви перебуваєте у шлюбі?» (рис.2.3), бачимо, що майже половина (46,1%),

зовсім молодих подружжів, що перебувають у шлюбі 0-3 роки далі (17,1%) подружжя, що перебувають у шлюбі 3-5 років. Однакова кількість подружжів(по 15,8%) перебувають у шлюбі 5-7 років та 10 і більше. І менш за все (5,3%) перебувають у шлюбі 7-9 років.

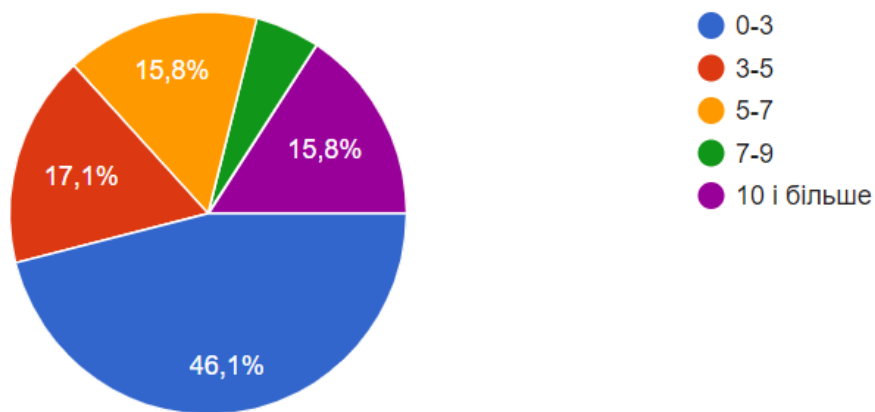

Рис. 2.3 «Яку кількість років Ви перебуваєте у шлюбі?»

У відповідь на питання до респондентів «Хто у Вашій сім'ї працює?» (рис. 2.4), ми отримали такі дані: в більшості сімей працюють і чоловік і жінка (76,3%), в меншості (22,4%) – тільки чоловік. І лише (1,3%) в одному випадку – працює тільки жінка.

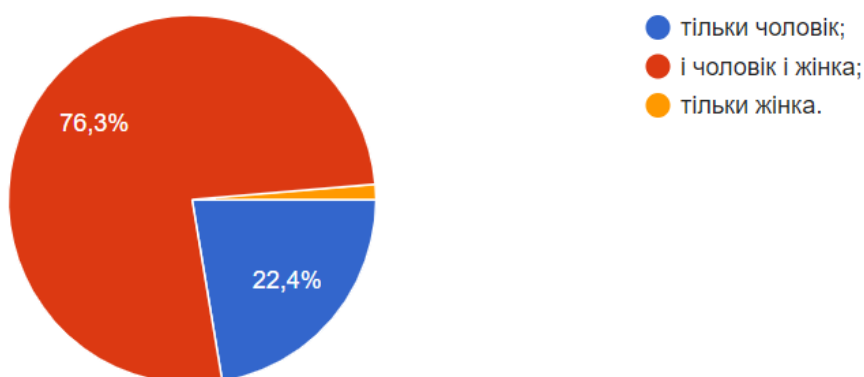

Рис. 2.4 «Хто у Вашій сім'ї працює?»

Відповідно до запитання щодо форми сімейного бюджету (рис. 2.5), проаналізувавши 76 відповідей у вільній формі, можна дійти до висновку, що у більшій половині респондентів – спільний сімейний бюджет, далі по кількості відповідей зустрічається форма окремого бюджету, а також часто зустрічаються такі відповіді, як «гроші чоловіка – спільні гроші, гроші жінки – окремо», «50/50», «50% моїх грошей витрачаємо, 50% відкладаємо, жінка витрачає частину своїх коштів на себе, частину в сімейний бюджет», та такі як «я заробляю, жінка тратить», «окремий, але наближаємося до спільного», «60/40», «80 чоловік, 20 я», «я працюю, чоловік не хоче».

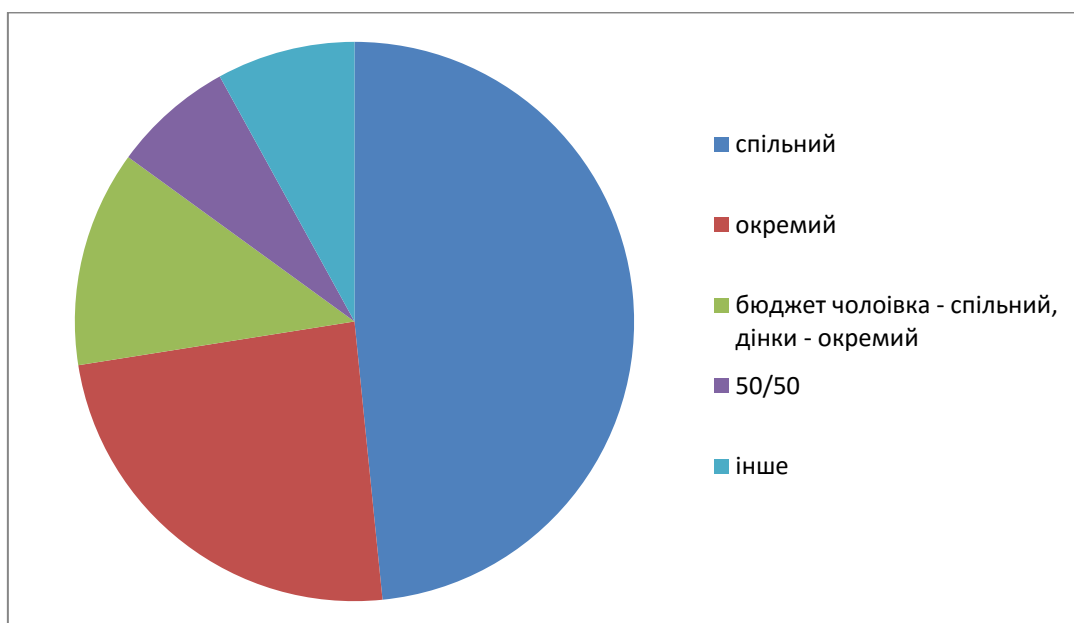

Рис. 2.5 «Яка у вас форма сімейного бюджету?»

У відповідь на питання до респондентів «Хто керує сімейним бюджетом?» (рис. 2.6), ми отримали такі показники як: велика більшість (68,4%) відповіла – разом; 17,1% респондентів відповіли – чоловік; 7,9% відповідей – жінка; та зустрічаються такі відповіді як: «чоловік сімейним бюджетом, я – своїм на власний вибір», «поки що окремо», «кожен за свої гроші» та «кожен сам».

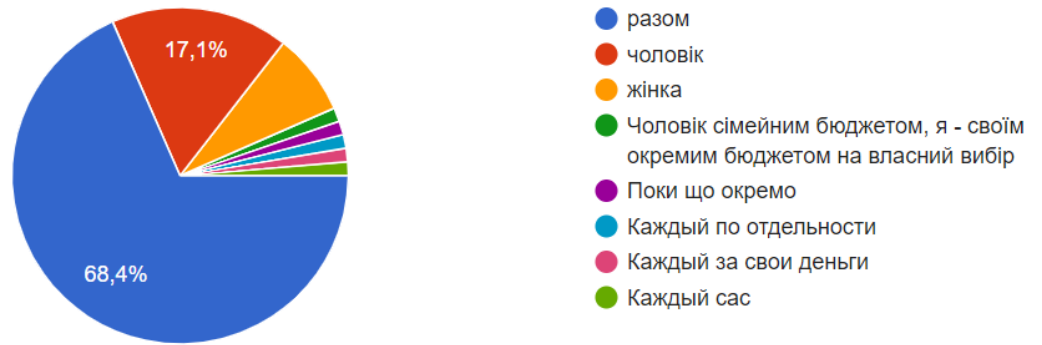

Рис. 2.6 «Хто керую сімейним бюджетом?»

Аналізуючи відповіді респондентів на запитання «Підкажіть, чи бувають у вас конфлікти?» (рис.2.7), бачимо, що приблизно однакові показники серед відповідей – «рідко» (40,8%) та «не дуже часто» (39,5%), менші показники у відповідях – «так, часто» (14,5%) та «ні» (5,3%).

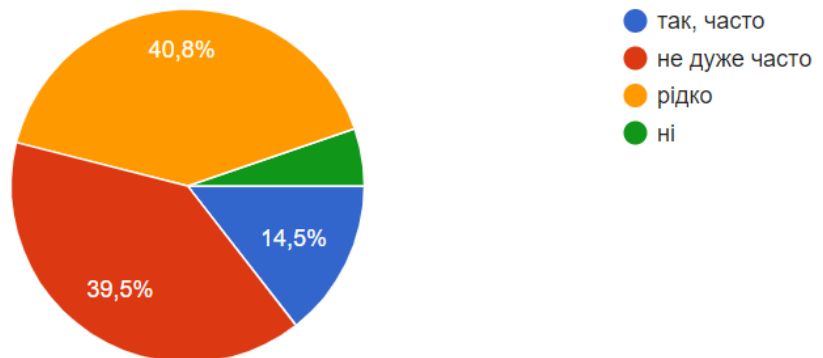

Рис. 2.7 «Чи бувають у вас конфлікти?»

У відповідь на питання до респондентів «Чи виникають конфлікти у зв'язку з грошима?» (рис. 2.8), ми отримали такі дані: 40,8% - «ні», 28,9% - «рідко», 22,4% - «не дуже часто», 7,9% - так, часто. Як бачимо, фінансові конфлікти є незмінним супутником сімейного життя. І хоча в більшості родин вони виникають нечасто, тим не менше, вони присутні у майже 60% шлюбів.

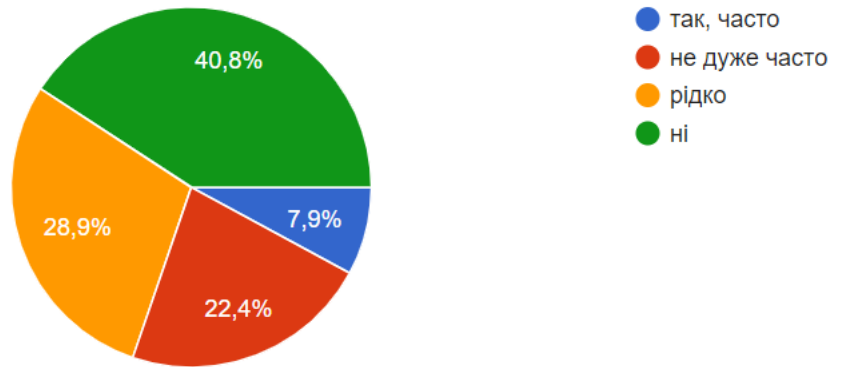

Рис. 2.8 «Чи виникають конфлікти у зв'язку з грошима?»

У відповідь на питання до респондентів «Чи виникають конфлікти у зв'язку з розбіжністю думок щодо сфер витрати грошей?» (рис. 2.9), ми отримали такі дані: 44.7% - «ні», 28.9% - «рідко», 18,4% - «не дуже часто», 7,9% - «так, часто». Цей показник схожий на попередній: більше половини респондентів відзначають наявність таких протиріч.

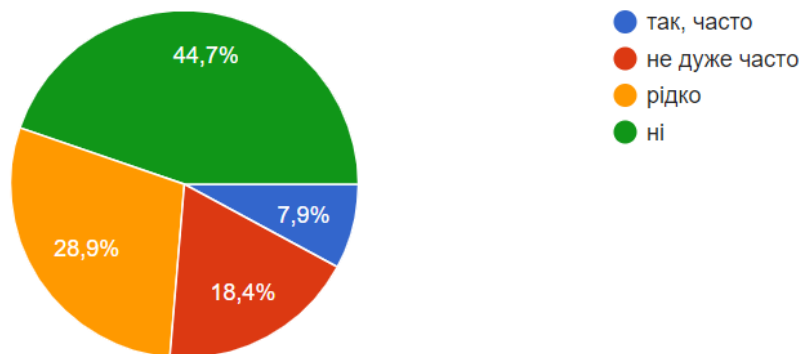

Рис. 2.9 «Чи виникають конфлікти у зв'язку з розбіжністю думок щодо сфер витрати грошей?»

У відповідь на питання до респондентів «Чи виникають конфлікти у зв'язку з нестачею грошей?» (рис. 2.10), ми отримали такі дані: 52,6% - «ні», 23,7% - «рідко», 17,1% - «не дуже часто», 6,6% - «так, часто». Таким чином для половини виробки є актуальними об'єктивні фінансові труднощі.

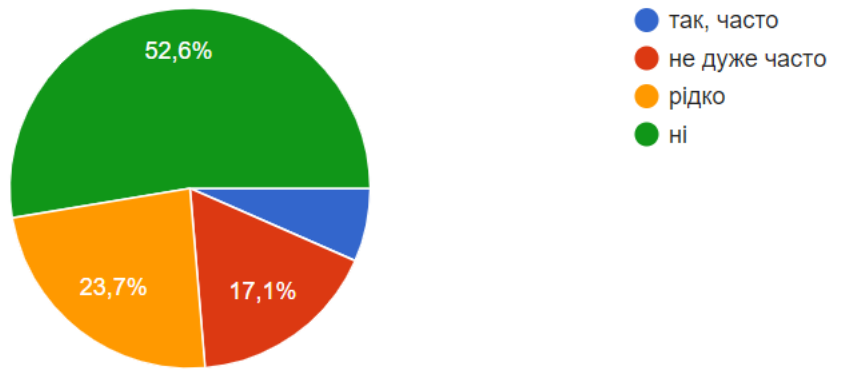

Рис. 2.10 «Чи виникають конфлікти у зв'язку з нестачею грошей?»

У відповідь на питання до респондентів «Чи виникають конфлікти у зв'язку з різними поглядами на накопичення грошей?» (рис. 2.11), ми отримали такі дані: 56,6% - «ні», 21,1% - «рідко», 11,8% - «так, часто», 10,5% - «не дуже часто». Очевидно, що в умовах нестачі ресурсів, відмічених нами раніше, питання накопичень не є настільки актуальними, хоча і вони викликають суперечності майже у 40% подружжь.

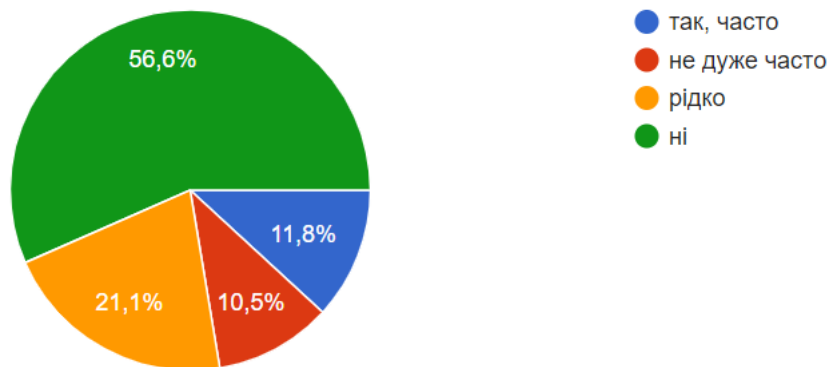

Рис. 2.11 «Чи виникають конфлікти у зв'язку з різними поглядами на накопичення грошей?»

У відповідь на питання до респондентів «Чи виникають конфлікти у зв'язку з різним ставленням до грошей?» (рис. 2.13), ми отримали такі дані: 50% - «ніколи», 22,4% - «рідко», 17,1% - «не дуже часто», 10,5% - «так,

часто». Не дивлячись на те, що половина наших респондентів відзначила, що такі протиріччя у них не виникають, дане твердження є суб'єктивним. Надалі ми зможемо перевірити відповідний стан речей за допомогою використання спеціальної методики на виявлення домінуючих грошових установок членів подружжя та перевірки щодо їх співпадіння.

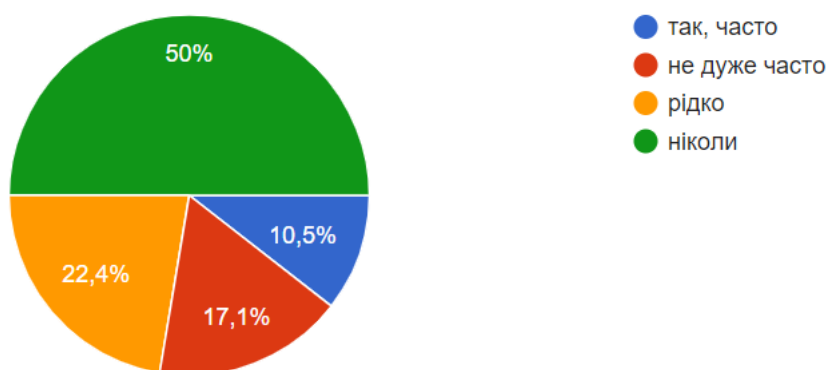

Рис. 2.12 «Чи виникають конфлікти у зв'язку з різним ставленням до грошей?»

Підсумовуючи вищеописаний аналіз, ми можемо дійти до такого висновку щодо характеристики нашої вибірки: більшість респондентів – чоловіки та жінки віком від 18 до 35 років; переважаюча кількість жінок; більша половина респондентів належать до молодих сімей, адже вони у шлюбі усього від 0 до 3 років, найменша – у шлюбі 7-9 років; працюють в сім'ї у значної більшості пар – і чоловік, і жінка, у найменшій – тільки жінка; форма сімейного бюджету у більшості – спільна, іноді – окрема, а також зустрічається відповідь «кошти чоловіка – спільні, кошти жінки – окремі»; керують сімейним бюджетом більшість респондентів разом, та що цікаво – у одному й тому ж подружжі жінки можуть надавати відповідь «разом», а чоловік відповідати, що «чоловік».

Конфлікти бувають у переважаючій більшості родин рідко або не дуже часто, лише у 10,5% бувають часто; щодо саме фінансових конфліктів, серед різних аспектів фінансових питань конфлікти виникають найчастіше на тему

різного ставлення до грошей, їх нестачі та різних поглядів щодо фінансових збережень.

Отже, ми описали та проаналізували увесь хід емпіричного дослідження, який ми проводили в рамках у даної роботи. Ми охарактеризували усі основні моменти та етапи нашого емпіричного дослідження, описали вибірку та методи збору даних, а також методи обрахунку отриманих результатів. Наступним кроком буде опис та аналіз відібраних нами методик для дослідження грошової поведінки та установок, як чинника виникнення подружніх конфліктів.

2.2 Характеристика методів дослідження

Для проведення емпіричного дослідження грошових установок та поведінки як чинника виникнення подружніх конфліктів, ми підібрали та використали ряд методик: тест-опитувальник задоволеності шлюбом (В. В. Столін, Т. Л. Романова, Г. П. Бутенко); методика «Характер взаємодії подружжя в конфліктних ситуаціях» (частина питань, щодо фінансових аспектів) (Ю. Є. Алешиной, Л. Я. Гозмана, Е. М. Дубовской) та методика «Шкала грошової етики» (ШГЕ) (Т. Танг).

Стандартизованим методикам передувала певна кількість питань, що були направлені на визначення ряду характеристик, що в подальшому надали б більшу кількість інформації для співставлення та аналізу дослідження.

Анкета складалася з 12 питань, серед яких

- стандартні запитання щодо віку та статі;
- запитання на виявлення кількості років перебування подружжя у шлюбі, за допомогою якого в подальшому можна відслідкувати чи є значима різниця між подружжями, що нещодавно одружились, та подружжями, що велику кількість часу вже одружені, живуть разом та давно знають один одного.

- дослідження питання хто саме з подружжя працює, задля розуміння загальної статистики та її співвідношення з іншими факторами;
- запитання щодо форми сімейного бюджету в подружжі респондентів, задля розуміння, яким чином подружжя розподіляє між собою кошти;
- запитання щодо виявлення хто саме з подружжя керує сімейним бюджетом, на яке є стандартні відповіді «разом», «чоловік», «жінка», та також вільна стрічка для своєї іншої відповіді; таке питання дає можливість зрозуміти суб'єктивну точку зору респондента щодо розподілу фінансової влади;
- запитання щодо частоти виникнення конфліктів у шлюбі респондентів, задля розуміння загальної інформації щодо того, як респондент оцінює кількість подружніх конфліктів в своєму житті;
- більш деталізовані запитання на тему фінансових конфліктів та більш конкретних аспектів їх виникнення, таких як: різне ставлення до грошей, розбіжність думок щодо сфер їх витрати, нестача грошей та різні погляди щодо їх накопичення.

Також таке анкетування в подальшому дало можливість розділити респондентів на різні категорії чи окремі групи, задля співставлення з певними категоріями результатів дослідження. Наприклад:

- окремо жіночий погляд на суспільне життя та окремо чоловічий;
- зовсім молоді шлюби 0-3 роки; шлюби, що разом 10 і більше;
- респонденти до 25 років та їх психологічний клімат у шлюбі;
- сім'ї, в яких працюють чоловік та жінка; сім'ї, в яких працює тільки чоловік;
- подружжя, в яких виникають часто конфлікти; подружжя, в яких виникають конфлікти не дуже часто чи рідко.

Тест-опитувальник задоволеності шлюбом (В. В. Столін, Т. Л. Романова, Г. П. Бутенко) призначений для експрес діагностики ступеня задоволеності або незадоволеності шлюбом у кожного к подружжя, а також

ступеня узгодженості або неузгодженості задоволеності конкретної подружньої пари.

В основу опитувальника авторами закладено уявлення про те, що задоволеність шлюбом – це досить стійке явище, що заключає в собі, перш за все, почуття. А почуття, за їх думкою – це узагальнена емоція, генералізоване переживання. І воно в більшості своїй переважає над раціональною оцінкою успішності шлюбу з тих чи інших параметрів. Воно виникає як у різних ситуаціях, так і в різноманітних думках, оцінках, порівняннях.

Обраний опитувальник можна використовувати скрізь, де потрібна експрес-діагностика ступеню задоволеності шлюбом. Його можна з успіхом застосовувати для діагностики кризового стану подружньої підсистеми на будь-якому етапі життєвого циклу сім'ї.

Текст методики складається з 24 тверджень (початковий варіант містив 29 тверджень), які можуть бути зведені до 6 наступними типами:

1. Порівняння свого шлюбу з іншими шлюбами.
2. Примушення щодо оцінки власного шлюбу з боку.
3. Констатація тих чи інших почуттів в адресу партнера в сьогоднішній або в минулому.
4. Власна оцінка свого партнера за низкою певних параметрів.
5. Установка на зміну характеру партнера.
6. Позитивна або негативна думка щодо шлюбу загалом.

Опитувальник має одновимірну шкалу. Запитання в ньому відносяться до різних сфер: сприйняття себе та партнера, думки, оцінки та установки щодо свого подружнього життя, та партнера особисто. Твердження містять як позитивні, так і негативні характеристики шлюбу і сформульовані як в позитивній, так і в негативній формі. Кожному твердженню, відповідають три варіанти відповідей:

- а – правильно,
- б – важко сказати,

с – неправильно.

Якщо обраний респондентом варіант відповіді (а чи с) збігається з наведеними у ключі, то нараховується 2 бали; якщо проміжний (b) – то 1 бал; за відповідь, не збігається з наведеними, – 0 балів.

Далі підраховується сумарний бал по всіх відповідях. Можливий діапазон тестового балу – від 0 до 48 балів.

Високий бал свідчить про задоволеність шлюбом.

0-16 балів – абсолютно неблагополучні сім'ї,

17-22 балів – неблагополучні сім'ї,

23-26 балів – швидше неблагополучні сім'ї,

27-28 балів – перехідні сім'ї,

29-32 балів – швидше благополучні сім'ї,

33-38 балів – благополучні сім'ї,

39-48 балів – абсолютно благополучні сім'ї (61).

У нашому дослідженні опитувальник використовувався для суб'єктивної оцінки рівня задоволеності шлюбом респондентів, задля того щоб проаналізувати та співвіднести ці дані аби підтвердити або спростувати нашу гіпотезу щодо взаємозв'язку задоволеності шлюбом та схожості чи відмінності у грошових уявленнях та установках.

Методика «Характер взаємодії подружжя в конфліктних ситуаціях» (Ю. Є. Алешиной, Л. Я. Гозмана, Е. М. Дубовской) дозволяє визначити як саме буде реагувати один чи обидва із подружжя на можливу конфліктну ситуацію. Методика представляє собою тест-опитувальник, який містить опис 32 ситуацій подружньої взаємодії, які носять конфліктний характер. Із запитань можна виділити 8 сфер, в яких найчастіше у подружжя можуть відбуватись конфлікти. Таких як:

1. Проблеми відносин з родичами і друзями;
2. Порушення рольових очікувань;
3. Неузгодженість норм поведінки;

4. Питання, пов'язані з вихованням дітей;
5. Прояв прагнення до автономії;
6. Розбіжності у ставленні до грошей;
7. Прояв домінування одним із подружжя;
8. Прояв ревнощів.

Ми в нашому дослідженні використали саме питання з блоку 6 – розбіжності у ставленні до грошей, адже нас цікавлять результати саме фінансової частини аспектів подружніх конфліктів. Інші шкали опитувальника не використовувалися.

В запитаннях ситуації розподілені на дві групи по підставах «винного в конфлікті». Слово «вина» взято в лапки, тому що мова йде не про реальну вину (яку часто взагалі важко виявити), а про привід до сварки. З питань щодо сфери фінансових конфліктів: в ситуаціях 7 та 15 більшою мірою у виникненні конфлікту «винен» респондент; в ситуаціях 10 та 19 – такий привід дав чоловік (дружина).

Як відповідь, респондентам пропонується шкала можливих реакцій на певну ситуацію, в яку закладено дві ознаки: активність чи пасивність реакції і згоду або незгоду партнером (стороною в конфлікті). Лівий полюс шкали – активне вираження незгоди, що не згідне нейтральне ставлення, пасивне вираження згоди і, нарешті, правий полюс – активне вираження згоди. Розподілам шкали приписуються значення в балах відповідно від «-2» до «+2».

Шкала відповідей:

- 2: Категорично не згодна (не згоден) з тим, що він (вона) робить і говорить у даній ситуації; активно висловлюю незгоду і наполягаю на своєму;
- 1: Не згодна (не згоден) з тим, що він (вона) робить і говорить у даній ситуації, демонструю своє невдоволення, але уникаю обговорення;
- 0: нічого не задумаю, не висловлюю своє ставлення, чекаю подальшого розвитку подій;

+1: загалом згоден (а) з тим, що говорить він (вона), але не вважаю за необхідне висловлювати своє ставлення.;

+2: повністю згоден (а) з тим, що він (вона) робить і говорить у даній ситуації, активно підтримую його (її) і схвалюю.

Результати досліджень отримують шляхом розрахунку загального значення (середнє арифметичне по кожному блоку).

Значення індексів змінюються від -2 до 2. Негативне значення індексу говорить про негативну реакцію респондента в конфліктних ситуаціях, позитивні – про позитивні реакції. Значення, близькі до 1 (або до -1) підкреслюють пасивний характер поведінки при сімейних непорозуміннях, а близькі до 2 (або до -2) говорять про активну позицію в даній ситуації.

Отримані результати дають можливість говорити і про загальний рівень конфліктності в парі. Чим ближче значення загального індексу до -2, тим більш конфліктний характер носить взаємодія подружжя.

Методика «Шкала грошової етики» (ШГЕ). Автор методики ***Т. Танг***, а автор модифікованого україномовного варіанту: Сімків Мар'яна Володимирівна.

Метою методики є виявлення переважаючого типу грошових установок. На її виконання потрібно приблизно 5-10 хвилин. Опитувальник містить 30 тверджень, на які запропоновані такі відповіді:

- 1 — повністю не згідний;
- 2 — не згідний;
- 3 — займаю нейтральну позицію;
- 4 — згідний;
- 5 — повністю згідний.

Методика містить 6 шкал, серед яких «Гроші як благо», «Гроші як зло», «Гроші як засіб досягнення успіху», «Гроші як чинник поваги до людини», «Планування видатків», «Гроші як засіб досягнення свободи та влади».

Перша шкала «Гроші є добро», в процесі перекладу була уточнена та отримала назву «Гроші як благо». До цієї шкали увійшло 9 тверджень, які свідчать про позитивне ставлення людини до грошей. Людина, для якої ця установка виявляється домінуючою наділяє великою цінністю та вважає їх важливим фактором в своєму житті.

Назва другої шкали «Гроші є зло» також була змінена на «Гроші як зло». До шкали «Гроші як зло» увійшло 6 тверджень, що свідчать про негативну грошову установку, ставлення до грошей як до кореня всього зла, як до непотрібної речі. Це ірраціональна грошова установка, що тісно корелює з нераціональною фінансовою поведінкою: готовністю швидко і необдуманно витратити отримані гроші, скептично ставитися до шляхів заробітку тощо.

Третя шкала отримала назву «Гроші як засіб досягнення успіху». В оригіналі вона звучала як «Досягнення». До цієї шкали увійшло 4 твердження, зміст яких свідчить про те, що гроші для людини стають засобом досягнення особистого успіху, вони є життєвою ціллю. Ця установка формує демонстративну споживчу поведінку, бажання купувати на показ, хизуватися статками, використовувати їх як атрибут соціального статусу.

У четвертій шкалі було змінено формулювання назви з «Гроші приносять повагу» на «Гроші як чинник поваги до людини». Дана шкала містить 4 твердження, які відображають ставлення до грошей як до засобу примноження друзів і можливості проявити власну компетентність та здібності. Гроші гідні пошани, та завдяки їм людей поважають у спільноті. З-поміж усіх ця установка корелює з більш раціональними моделями споживання, позитивним ставленням до заробітку тощо.

П'ята шкала «Планування грошових видатків» в англійському варіанті називається «Бюджет». Цей фактор містить 3 твердження. Зміст цієї шкали стосується поведінкового компоненту грошових установок. Тобто людина ретельно планує свій бюджет, вчасно оплачує всі рахунки та обережно витрачає гроші.

Назва шостої шкали «Гроші приносять свободу/владу» також була уточнена та отримала назву «Гроші як засіб досягнення свободи та влади». Ця шкала містить 4 твердження, які відображають ставлення людини до грошей як до засобу досягнення свободи та влади. Гроші символізують силу, яка дає можливість людині бути тим, ким вона хоче. Ця установка є ірраціональною, вона спонукає людину до пошуку великих заробітків, навіть, якщо виконана робота не є її кровним покликанням. Люди з такою установкою шукають грошовитих покровителів чи друзів, нехтуючи менш забезпеченими людьми.

Після проведення дослідження підраховується сума сирих балів, які набрав досліджуваний за кожний тип ставлення до грошей (шкалу). Кількість балів відповідає обраному варіанту відповіді (від 1 до 5). Після чого, за допомогою таблиці, сирі бали переводять у стандартизовані Т-бали (стени). В даній методиці беруть до уваги лише ті грошові установки, за які респондент отримав найменшу (1-4 стени) та найбільшу (7-10) кількість стенив. Сирі бали ми отримуємо шляхом додавання усіх балів, які отримав досліджуваний за кожен шкалу.

Отже, ми проаналізували та охарактеризували методики, які були нами відібрані для проведення основного етапу дослідження. Таким чином, для дослідження грошової поведінки та установок як чинника виникнення подружніх конфліктів, ми застосували: тест-опитувальник задоволеності шлюбом (В. В. Столін, Т. Л. Романова, Г. П. Бутенко); методика «Характер взаємодії подружжя в конфліктних ситуаціях» (частина питань, щодо фінансових аспектів) (Ю. Є. Алешиной, Л. Я. Гозмана, Е. М. Дубовской) та методика «Шкала грошової етики» (ШГЕ) (Т. Танг). Також 12 загальних питань щодо виявлення віку, статі респондентів, кількості років перебування у шлюбі та більш конкретних щодо частоти виникнення подружніх конфліктів та аспектів фінансових конфліктів, на ґрунті яких можуть виникати подружні конфлікти.

Висновки до II розділу

У другому розділі ми проаналізували та описали весь хід емпіричного дослідження, який ми проводили в рамках даної кваліфікаційної роботи: завдання, гіпотези, етапи емпіричного дослідження, методи і технічні процедури дослідження подружніх стосунків та грошової поведінки та установок як чинника виникнення конфліктів, вибірку дослідження та методи математичної статистики обрахунку отриманих результатів.

Також ми детально охарактеризували та проаналізували загальні питання на початку анкети та більш детальні щодо виникнення подружніх конфліктів загалом та суцубо на фоні фінансових розбіжностей. По кожному питанню представили статистику, аналіз відповідей та опис результатів, що отримали. Ці перші 12 запитань дозволили нам більше дізнатись про респондента, та надали можливість на етапі аналізу віднести його до певної категорії. Також нагальні питання допомогли нам зібрати більше інформації щодо конкретних аспектів виникнення подружніх конфліктів, серед фінансових розбіжностей.

На етапі дослідження використовувалися такі методика: тест-опитувальник задоволеності шлюбом (В. В. Столін, Т. Л. Романова, Г. П. Бутенко); методика «Характер взаємодії подружжя в конфліктних ситуаціях» (частина питань, щодо фінансових аспектів) (Ю. Є. Алешиной, Л. Я. Гозмана, Е. М. Дубовской) та методика «Шкала грошової етики» (ШГЕ) (Т. Танг). Вони дали можливість дослідити взаємозв'язок задоволеності шлюбом та грошових установок членів подружжя, а також характеру їх поведінки у конфліктах, що стосуються фінансової сфери.

Для аналізу та інтерпретації отриманих результатів були відібрані одномірний розподіл (для розподілення досліджуваних по групах), кореляційний аналіз (пошук зв'язку між рівнем задоволеності у шлюбі та схожістю чи розбіжністю у ставленні до грошей та грошових стереотипах), однофакторний та множинний лінійний регресійний аналізи для більш

глибокого дослідження проблематики грошової поведінки та установок як чинника виникнення подружніх конфліктів.

Саме за допомогою вищеописаних методик, згоди респондентів та використаних методів ми отримали змогу провести емпіричне дослідження, проаналізувати та інтерпретувати його результати щодо грошової поведінки та установок як чинників виникнення подружніх конфліктів.

РОЗДІЛ III. АНАЛІЗ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОШОВОЇ ПОВЕДІНКИ ТА УСТАНОВОК ЯК ЧИННИКІВ ВИНИКНЕННЯ ПОДРУЖНІХ КОНФЛІКТІВ

3.1 Аналіз середніх значень за показниками задоволеності шлюбом, конфліктних ситуацій щодо фінансів та монетарних установок подружжя

На початку емпіричного дослідження нами була проведена діагностика ступеня задоволеності-незадоволеності шлюбом у кожного з подружжя, а також збігу або неузгодженості отриманих оцінок за методикою В.В. Століна (Додаток А). Результати аналізу отриманих даних наведені в табл.3.1.

Таблиця 3.1.

Результати діагностики рівня задоволеності шлюбом (n=76)

Показник	стать	N	Мін	Max	Сер.	Стд. відх.	Стд. помилка сер.
Рівень задоволеності шлюбом	жінки	45	17	40	29,5778	6,77055	1.06676
	чоловіки	31	18	40	30,6452	6,17278	1.14623
	загалом	76	17	40	30,0132	6.51254	1.10263

Одним із показників успішності шлюбу є суб'єктивна задоволеність шлюбом подружжя, яка відображає ставлення людини до власного шлюбу та є індикатором потреб сімейної системи. Задоволеність шлюбом є стійким емоційним явищем – почуттям, що може виявлятися як у емоціях, що виникають у різних ситуаціях, так і у різноманітних думках, оцінках, порівняннях.

Результати діагностики свідчать про те, що в середньому у вибірці рівень задоволеності шлюбом знаходиться на досить високому рівні (30,01±6,51) –достатньо благополучні подружні відносини. При цьому, не зважаючи на те, що у чоловіків даний показник (30,64±6,17) є декілька більшим, ніж у жінок(29,57±6,77) статистично значущих відмінностей в

показнику задоволеності шлюбом при рівні значущості ($p < 0,05$) між жінками та чоловіками виявлено не було.

Слід зазначити, що стабільність шлюбу багато чому визначається адекватним міжособистісним сприйняттям подружжям одне одного. Міжособистісне сприйняття базується на самовідношенні подружжя та ставлення до партнера. Високий рівень задоволеності шлюбом виявлено в тих парах, де обов'язки подружжя розділені відповідно до їхніх бажань і можливостей і подружжя відповідають за реалізацію сімейних ролей.

За результатами нашого дослідження рівня задоволеності шлюбом виявлено, що більшість подружніх пар в цілому задоволені шлюбом (рис.3.1).

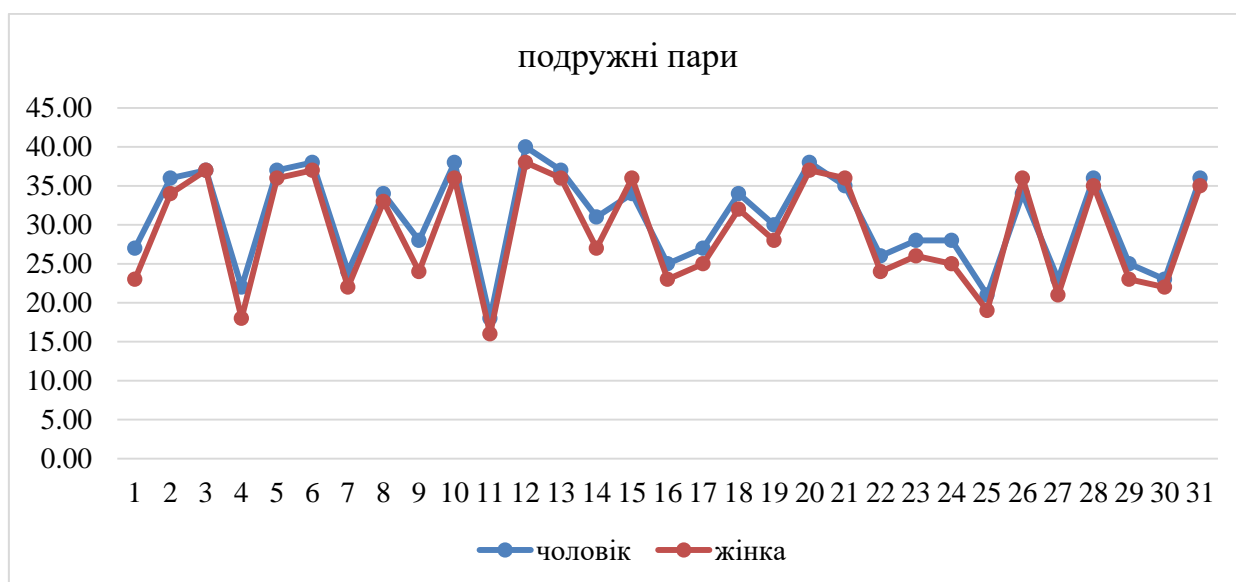

Рис.3.1 – Задоволеність шлюбом подружніх пар (31 пара)

При цьому, нами було виявлено 12 незадоволених в різній мірі шлюбом пар (38,7%), значні проблеми зі шлюбом було виявлено у 3 пар (9,67%). В цілому задоволеними шлюбом є 16 пар (51,6%) в яких чоловіки та жінки вважають свій брак благополучним або абсолютно благополучним.

Слід зазначити, що почуття задоволеності шлюбом має важливе значення, що стосується різних сфер сімейного життя. Людина незадоволена шлюбом буде на всі позитивні моменти сімейного життя дивитися через

призму невдач і неблагополуччя. Найчастіше незадоволеність шлюбом призводить до депресивного стану та викликає почуття апатії до всього навколишнього. Як правило, незадоволеність шлюбом, призводить до розпаду сім'ї. І навпаки задоволена шлюбом людина, навіть у важких життєвих ситуаціях, зможе знайти позитивні моменти та надати підтримку своїй половинці.

На наступному етапі, для виявлення відмінностей у задоволеності шлюбом в подружніх парах, нами було проведене парний аналіз (табл.3.2).

Таблиця 3.2.

Статистика парних вибірок (31 подружня пара)

Пара	N	Мін	Max	Ср.	Стд.відх
чоловіки	31	18.00	40.00	30.6452	6.17278
жінки	31	16.00	38.00	29.0323	6.94014
Кореляція парних вибірок	31	,981**			$p \leq 0,000$

Критерій парних вибірок									
		Парнірізності					t	ст. св.	Знач. (2-ст)
		Ср.	Стд. відх	Стд. помилка ср	95% дов.інтервал різності ср				
					Нижня границя	Верхня границя			
Пара 1	чоловік - жінка	1.6129	1.47	.26509	1.07151	2.15429	6.084	30	.000

Результати дослідження парних вибірок задоволеності шлюбом подружніх пар свідчать про наявність статистично значущих відмінностей в рівні задоволення шлюбом в подружніх парах: p -рівень $0,000 \leq 0,05$, то відмінності між вибірками є статистично значущими. Можна говорити про трохи більший рівень задоволеності шлюбом чоловіків в парах, оскільки значення t -критерію =6,084.

Задоволених шлюбом в подружніх парах більше у разі, якщо подружжя несуть однакове навантаження у виконанні домашніх обов'язків. Декілька

нижчі показники задоволеності шлюбом в парах, де домашні обов'язки переважно виконує жінка.

Далі нами було оцінено ситуації сімейної взаємодії фінансового характеру, які носять конфліктний характер за методикою «Характер взаємодії подружжя в конфліктних ситуаціях», що стосується фінансів (табл.3.3). Оцінювалися виключно конфлікти, що стосуються фінансової сфери (без врахування інших типів конфліктів, що можуть викикати в подружньому житті).

Далі в дослідженні для підтвердження чи спростування гіпотези про те, що подружжя, що мають відмінності в установках щодо грошей та виразні відмінності у грошовій поведінці мають більший ступінь незадоволеності шлюбом, частіше конфліктують з приводу грошей та важче розв'язують відповідні конфлікти, до розгляду нами було обрана 31 подружня пара (без урахування жінок, чиї чоловіки відмовилися від участі в нашому дослідженні).

Таблиця 3.3.

Характер взаємодії подружжя в конфліктних ситуаціях щодо фінансів

Пара	N	Мін	Мах	Ср.	Стд. відх
чоловіки	31	-2	2	-0,02419	1,86
жінки	31	-2	2	-0,03226	1,79

Негативне значення індексів говорить про «негативні» реакції подружніх пар в конфліктних ситуаціях щодо фінансів, а отримані в більшості подружніх пар значення в діапазоні від -1 до +1 свідчать про зазвичай пасивний характер поведінки в сімейних конфліктах. Втім, показники конфліктності чоловіків є декілька нижчими ($-0,02 \pm 1,86$), ніж у жінок ($-0,03 \pm 1,79$).

Ця тенденція прослідкуватиметься і надалі. У конфліктах (передусім, з приводу фінансів) чоловіки проявляють більшу терпимість, жінки реагують

більш емоційно та яскраво виражено (дані відмінності втім не є статистично значущими).

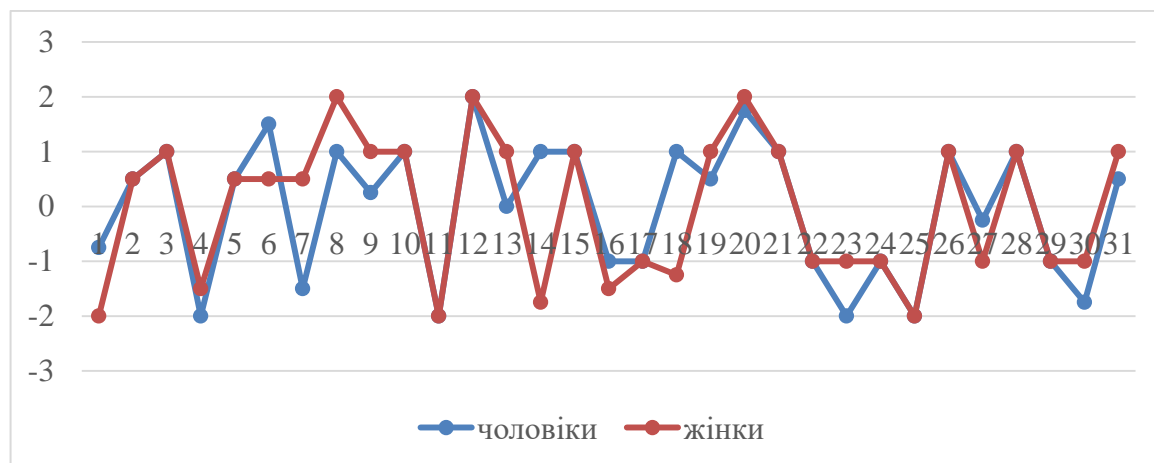

Рис.3.2 – Характер взаємодії подружжя в конфліктних ситуаціях щодо фінансів (31 пара)

В результаті дослідження нами було виявлено 6 подружніх пар (19,35%), що мають активну конфліктну позицію при вирішенні розбіжностей фінансового характеру, а також 3 пари (9,6%), що не мають схильності до конфліктної взаємодії.

На наступному етапі, для виявлення відмінностей у характері взаємодії подружжя в конфліктних ситуаціях щодо фінансів, нами було проведено парний аналіз (табл.3.4).

Результати дослідження свідчать про відсутність статистично значущих відмінностей в подружніх парах: p -рівень $2,04 > 0,05$ свідчить про те, що різниця між чоловіками та жінками у характері взаємодії подружжя в конфліктних ситуаціях щодо фінансів є статистично не значущою, хоча зберігається тенденція до більш активного реагування на такі конфлікти у жінок.

Виявлено незначні відмінності між реакцією на такі конфлікти членів подружжя. Можна говорити про трохи більший рівень конфліктності жінок в парах, оскільки значення t -критерію $= 0,049$.

Таблиця 3.4.

Статистика парних вибірок (Парний двовибірковий t-тест для середніх)
(31 подружня пара)

Показник	Чоловіки	Жінки
Середнє	-0,02419	-0,03226
Дисперсія	1,543145	1,703091
Спостереження	31	31
Кореляція Пірсона	0,74486	
Гіпотетична різниця середніх	0	
df	30	
t-статистика	0,049251	
P(T<=t) одностороннє	0,480523	
t критичне одностороннє	1,697261	
P(T<=t) двостороннє	0,961046	
t критичне двостороннє	2,042272	

На наступному етапі нами було досліджено відношення подружніх пар до фінансів за методикою «Шкала грошової етики», це дало нам можливість виявити спільні та відмінні монетарні установки членів подружжя та проаналізувати вплив неспівпадіння таких установок на прояви та частоту конфліктів з приводу грошей (табл. 3.5). також завдяки цій методиці ми змогли перевірити наявність зв'язків між задоволеністю шлюбом та урівноваженості монетарних установок членів подружжя.

Найбільш потужним виявився фактор, який отримав назву «гроші як благо» (F1). Цей чинник характеризує тенденцію більшості подружніх пар розглядати гроші як найвище благо, основну життєву мету та цінність, відбиває завищену значимість грошей та переважання монетарних цінностей більшості досліджуваних ($7,77 \pm 1,32$). Найбільше факторне навантаження має такий пункт, як: гроші – важливий фактор у житті кожного з нас.

На думку більшості подружжів, гроші - це добро, яке допомагає людині покращити якість життя, наприклад, придбати предмети розкоші. Гроші є для них безумовною цінністю, вони притягують, є синонімом успішного та комфортного життя.

Таблиця 3.5.

Характер відношення подружніх пар до грошей (31 подружня пара)

Фактор		«Гроші як благо»	«Гроші як зло»	«Гроші як засіб досягнення успіху»	«Гроші як чинник поваги до людини»	«Планування видатків»	«Гроші як засіб досягнення свободи та влади»
жінки	Ср.	7.6452	3.58065	7.2903	4,2581	6.2903	7.2903
	N	31	31	31	31	31	31
	Стд.відх	1.35520	1.118755	1.07062	1,63233	1.73577	1.07062
чоловіки	Ср.	7.9032	3.77419	7.0323	5,2903	7.2581	7.2581
	N	31	31	31	31	31	31
	Стд.відх	1.30012	1.023383	1.42557	2,08476	1.31574	1.29016
Ітого	Ср.	7,7742	3,67742	7,1613	4,6923	6,7742	7,2742
	N	62	62	62	62	62	62
	Стд.відх	1.32343	1.067772	1.25703	1,92778	1.60347	1.17584

Найбільш низькі показники отримано по фактору «гроші як зло» ($3,67 \pm 1,06$). Це свідчить про те, що більшість чоловіків та жінок не вважають гроші даремними та соромними. Для них витрата грошей не супроводжується відчуттям великої втрати. Для таких подруж'я не є характерними ірраціональні моделі споживчої поведінки (покупка дорогих, але не потрібних речей, «спускання» грошей тощо).

Третій фактор (F3) «гроші як засіб досягнення успіху» розкриває сприйняття грошей як засіб для досягнення успіху у житті. Високі показники ($7,16 \pm 1,25$) свідчать про те, що подружжя мають ставлення до грошей як до засобу досягнення особистих цілей. Гроші для них символізують успіх та демонструють його, вони є індикатором особистої успішності у житті загалом. Такі пари можуть проявляти потяг до взаємодії та комунікації з більш грошовитими знайомими та родичами, уникаючи зв'язків з фінансово обмеженими людьми.

Результати по фактору (F4) «гроші як чинник поваги до людини» мають достатньо низькі показники ($4,69 \pm 1,92$) і свідчать про те, що більшість піддослідних вважають, що гроші не є гідними пошани та не допомагають людям виражати власну компетентність, а також не є основним засобом для

примноження друзів. У цьому прослідковується відсутність установок на хороший заробіток, демонстрацію статків тощо.

За фактором (F5) «планування видатків» результати жінок ($6,29 \pm 1,73$) декілька нижчі, ніж у чоловіків ($7,25 \pm 1,31$). Вочевидь, раціональне планування видатків є більш сильною стороною чоловіків. По даному фактору нами було виявлено найбільшу кількість відмінностей в парах в установках щодо грошей (рис. 3.3). В середньому в парах даний показник складає ($6,77 \pm 1,6$) і свідчить про схильність більшості до планування сімейного бюджету, обережного ставлення до видатків. Гроші для них є, передусім, витратною статтею. Мова не йде про накопичення, а виключно про потребу покривати ті трати, які є тут і зараз.

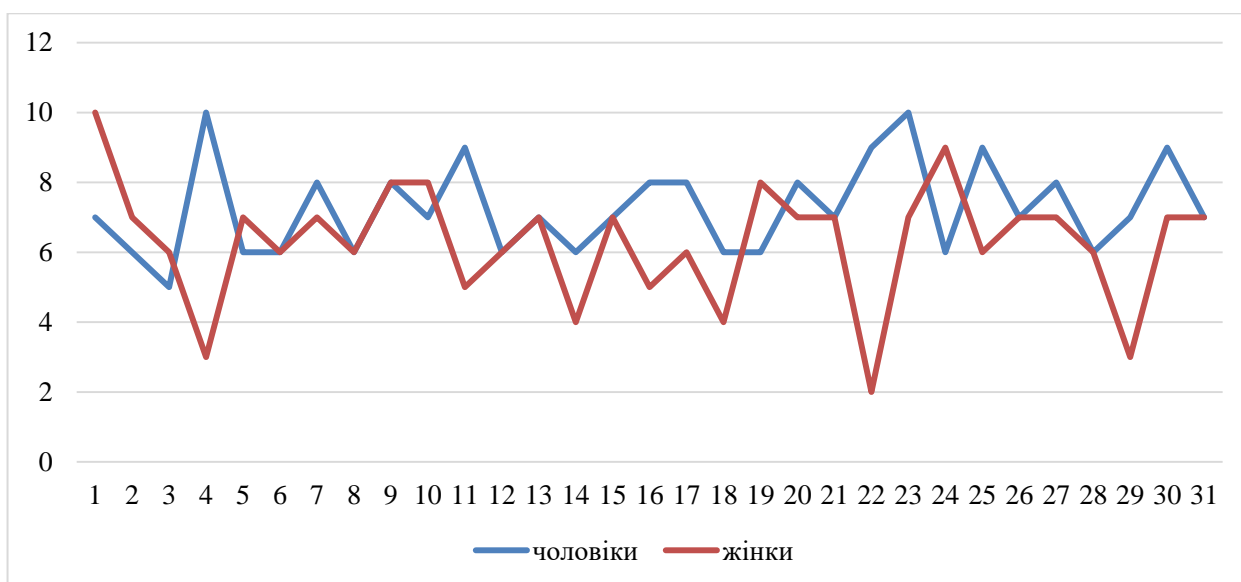

Рис.3.3 – Виявлені розбіжності в плануванні видатків у подружніх парах

Більш низькі показники у жінок свідчать про те, що вони не завжди передбачають власний бюджет та розраховують свої фінансові витрати наперед, не завжди обдуманно витрачають кошти, чоловіки, натомість, ставляться до планування сімейного бюджету більш раціонально.

Результати по фактору (F6) «гроші як засіб досягнення свободи та влади» складають в середньому (7.27 ± 1.17) та свідчать про те, що для більшості подружніх пар характерною монетарною установкою є збереження коштів у банку. Також вони вважають, що гроші дають можливість людям здобути особисту незалежність і є символом влади та впливу, основою успіху та поваги, засобом самоствердження та досягнення високого статусу.

Далі за допомогою U-критерію Манна-Уїтні ми перевірили, чи відрізняється формування досліджуваних показників відношення до грошей між подружжям у парах.

Розрахунок показника при рівні значущості ($p < 0,05$) також свідчить про наявність статистично значущих відмінностей по фактору «планування витратків» (табл. 3.6).

Отриманий в результаті математичної обробки даних діагностики результат свідчить про наявність статистично значущих відмінностей по фактору «планування витратків»: середній ранг в формуванні даного фактору у чоловіків в родині складає (35,84), що значимо вище, ніж у жінок (27,16). Цей результат говорить нам про те, що чоловіки більш схильні до планування фінансів, вони чіткіше бачать горизонти планування та можуть наперед визначати оптимальний спосіб співвідношення витратних статей.

Таблиця 3.6.

Результати U-критерію Манна-Уїтні

Порівняння параметрів відношення до грошей в подружніх парах

параметри	середній ранг		U-критерій	p
	чоловіки	жінки		
F1	33,11	29,89	530,5	0,468
F2	33,48	29,52	542,0	0,363
F3	30,37	32,63	445,0	0,610
F4	35,85	27,15	615,5	0,54
F5	35,84	27,16	615,0	0,0021
F6	31,29	31,71	474,0	0,925

Статистика U-критерію Манна-Уїтні при рівні значущості 0,0021 становить $U\text{-кр} = 615,0$, що характеризують їх більшу схильність до економії та контролю грошових коштів та сприйняття грошей як гарантії безпеки, а також прагнення збереження грошей, підвищену увагу контролю своїх витрат, занепокоєння щодо витрат.

3.2 Взаємозв'язок особливостей ставлення до грошей та грошової поведінки з характером конфліктів подружжя

Для виявлення взаємозв'язку особливостей ставлення до грошей та грошової поведінки чоловіка та дружини з характером конфліктів подружжя нами було проведено кореляційний аналіз коефіцієнтів рангової кореляції Спірмена (табл. 3.7)

Відповідно до оцінки нормальності розподілу для виявлення кореляційних зв'язків між задоволеністю шлюбом і основними індикаторами відношення до грошей (гроші як благо, гроші як зло, гроші як засіб досягнення успіху, гроші як чинник поваги, планування видатків, гроші як засіб досягнення свободи та влади) був застосований коефіцієнт рангової кореляції Спірман (рис.3.4).

В результаті аналізу нами було виявлено прямий зв'язок між задоволеністю шлюбом та факторами: «гроші як зло»($r = 251^*$) та «гроші як чинник поваги»($r = 110$) при $p < 0,01$. Це свідчить про те, що задоволеність партнерів браком збільшується якщо витрата грошей в родині не супроводжується відчуттям великої втрати та не вважається великою необхідністю економити кожен копійку. Це може бути обумовлено як об'єктивними чинниками (життя при обмежених фінансах дає більше приводів для конфліктів), так і загостренням суб'єктивної тривожності з приводу грошей, нерациональних установок щодо грошей одного чи обох членів подружжя.

Відповідна закономірність прослідковується також у парах, для яких значимою є ще одна нерациональна грошова установка – «гроші як чинник поваги». Такі пари більше конфліктують з приводу грошей, переоцінюючи значимість фінансів у своєму житті та вважаючи їх джерелом соціального визнання та засобом для примноження друзів.

Таблиця 3.7.

Взаємозв'язок особливостей ставлення до грошей та грошової поведінки з характером конфліктів подружжя

Фактор		ЗШ	F1	F2	F3	F4	F5	F6		
ро Спірмена	Задоволеність шлюбом (ЗШ)	Коефіцієнт кореляції	1.000	-.253*	.251*	-.157	.110	-.193	-.166	
		Знч. (2-сторін)	.	.047	.049	.222	.394	.132	.198	
		N	62	62	62	62	62	62	62	
	F1	Коефіцієнт кореляції	-.253*	1.000	-.001	-.025	.021	.414**	.023	
		Знч. (2-сторін)	.047	.	.993	.848	.870	.001	.857	
		N	62	62	62	62	62	62	62	
	F2	Коефіцієнт кореляції	.251*	-.001	1.000	-.272*	-.137	.046	-.216	
		Знч. (2-сторін)	.049	.993	.	.032	.289	.721	.091	
		N	62	62	62	62	62	62	62	
	F3	Коефіцієнт кореляції	-.157	-.025	-.272*	1.000	.046	.131	.966**	
		Знч. (2-сторін)	.222	.848	.032	.	.720	.312	.000	
		N	62	62	62	62	62	62	62	
	F4	Коефіцієнт кореляції	.110	.021	-.137	.046	1.000	.158	.089	
		Знч. (2-сторін)	.394	.870	.289	.720	.	.221	.494	
		N	62	62	62	62	62	62	62	
	F5	Коефіцієнт кореляції	-.193	.414**	.046	.131	.158	1.000	.158	
		Знч. (2-сторін)	.132	.001	.721	.312	.221	.	.220	
		N	62	62	62	62	62	62	62	
	F6	Коефіцієнт кореляції	-.166	.023	-.216	.966**	.089	.158	1.000	
		Знч. (2-сторін)	.198	.857	.091	.000	.494	.220	.	
		N	62	62	62	62	62	62	62	
	*. Кореляція значуща на рівні 0.05 (2-стороння).									
	**. Кореляція значуща на рівні 0.01 (2-стороння).									

Застосування коефіцієнта рангової кореляції Спірмана дозволило виявити зворотні зв'язки між показником задоволеність шлюбом та факторами: гроші як благо ($r = -, 253^*$), гроші як засіб досягнення успіху ($r = -$

, 157), планування видатків ($r = -, 193$), гроші як засіб досягнення свободи та влади ($r = -, 166$).

Виявлений зворотній взаємозв'язок між особливостями ставлення до грошей та грошової поведінки з характером конфліктів подружжя в фінансовій сфері свідчить про те, що чим нижче в парах рівень задоволеності шлюбом тим більш характерним є різне ставлення до грошей і навпаки: пари, які задоволені власним шлюбом демонструють більшу однотайність у грошових установах.

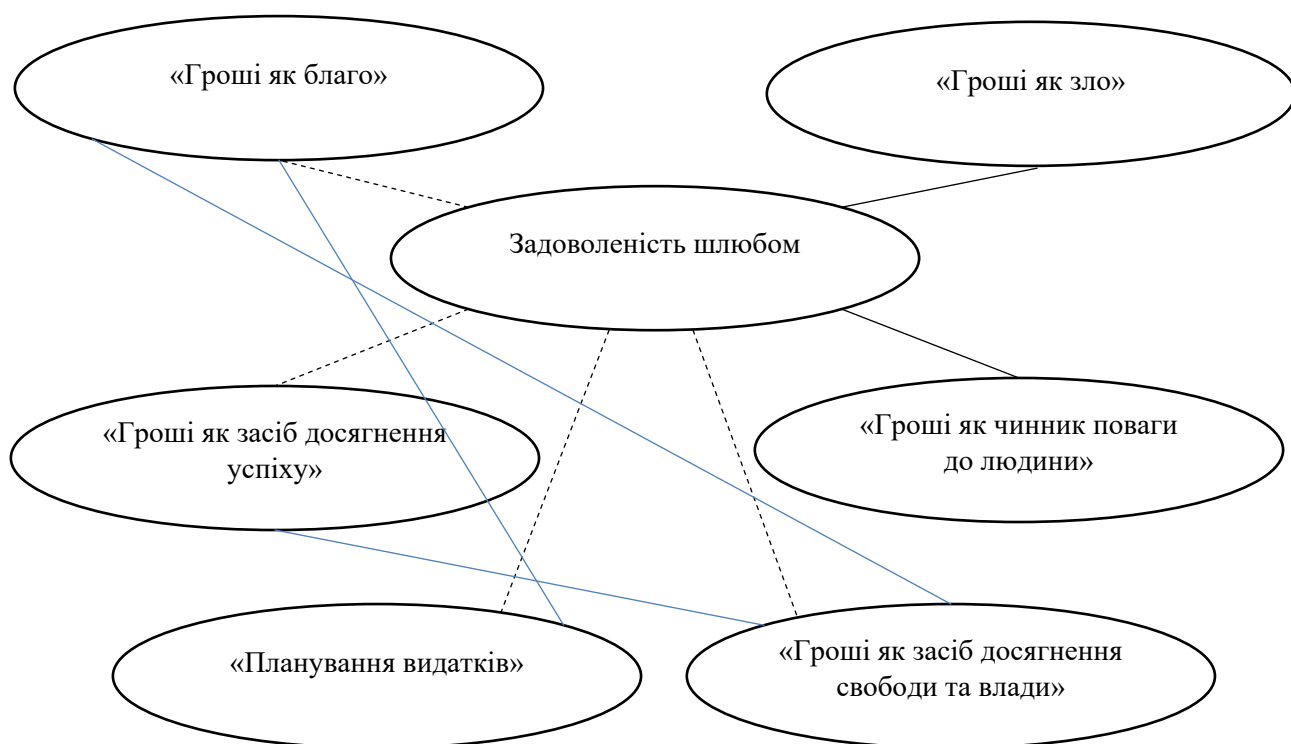

Рис. 3.4 - Кореляційні зв'язки параметра «задоволеність шлюбом» і індикаторами грошової поведінки

У подружніх пар, у яких зафіксовано незадоволеність шлюбом, один з подружжя може виявляти схильність до установки «гроші як благо» інший вбачає основним призначенням грошей можливість досягнення свободи та влади; один впевнений, що гроші є передусім засобом досягнення успіху інший має раціональну установку на те, що гроші – це, передусім, спосіб планування і т.д.

У будь-якому випадку, неспівпадіння грошових установок має певний взаємозв'язок з частотою конфліктів на тему фінансів, а також з показником незадоволеності шлюбом.

Окрім того, певні монетарні установки виявляють тісно пов'язані між собою. У результаті кореляційного аналізу нами було виявлене прямий тісний зв'язок між такими типами грошової поведінки, як: «гроші як благо» та «планування видатків» ($r = , 414^{**}$), а також між такими вагомими факторами як: «гроші як засіб досягнення успіху» та «гроші як засіб досягнення свободи та влади» ($r = , 966^{**}$).

Очевидно, що більш раціональні установки корелюють між собою. Ті родини, які обопільно вважають гроші благом, також пильно ставляться до планування видатків, їх грошова поведінка є більш обачною та послідовною, а спільне бачення зменшує частоту конфліктів на тлі фінансів та витрат.

З іншого боку, ірраціональні монетарні установки також корелюють між собою. Ті пари, які вбачають у грошах, передусім спосіб досягнення свободи чи влади, також прирівнюють їх до засобу досягнення успіху. Такі пари, імовірно, схильні до демонстративних витрат, наділенні грошам перебільшеної уваги.

Встановлений взаємозв'язок між ставленням до грошей як символу свободи та стратегією фінансової поведінки «гроші як благо» свідчить про більш раціональну модель фінансової поведінки. Такі родини, імовірно, схильні використовувати гроші для підвищення комфорту, власного розвитку, відпочинку: для придбання речей для дому, а також для розваг та речей, що приносять задоволення.

Слід зазначити, що різні установки щодо грошей та виразні відмінності у грошовій поведінці в парах (виявлені нами відмінності у чоловічих та жіночих проявах конфліктів на тлі фінансів та значимості певних векторів фінансової активності родини) породжують різні уявлення про чоловічу та жіночу позиції щодо фінансів, що призводить до конфліктів на фінансовому ґрунті. Розузгодження між уявленнями щодо управління фінансами в

родині у чоловіків та жінок, що спостерігається в багатьох родин, не сприяє продуктивній взаємодії між чоловіками та жінками та стабільності їх подружніх відносин.

Результати проведеного аналізу підтвердили гіпотезу про те, що подружжя, що мають відмінності в установах щодо грошей та виразні відмінності у грошовій поведінці мають більший ступінь незадоволеності шлюбом, частіше конфліктують з приводу грошей та важче розв'язують відповідні конфлікти.

На рис. 3.8.1 та 3.8.2. наведено однофакторний дисперсійний аналіз залежності частоти конфліктів у зв'язку з розбіжністю думок щодо сфер витрати грошей та віку респондентів. Простежується чітка взаємозалежність між даними параметрами: вік шлюбу прямо корелює із частотою конфліктів членів подружжя щодо фінансів.

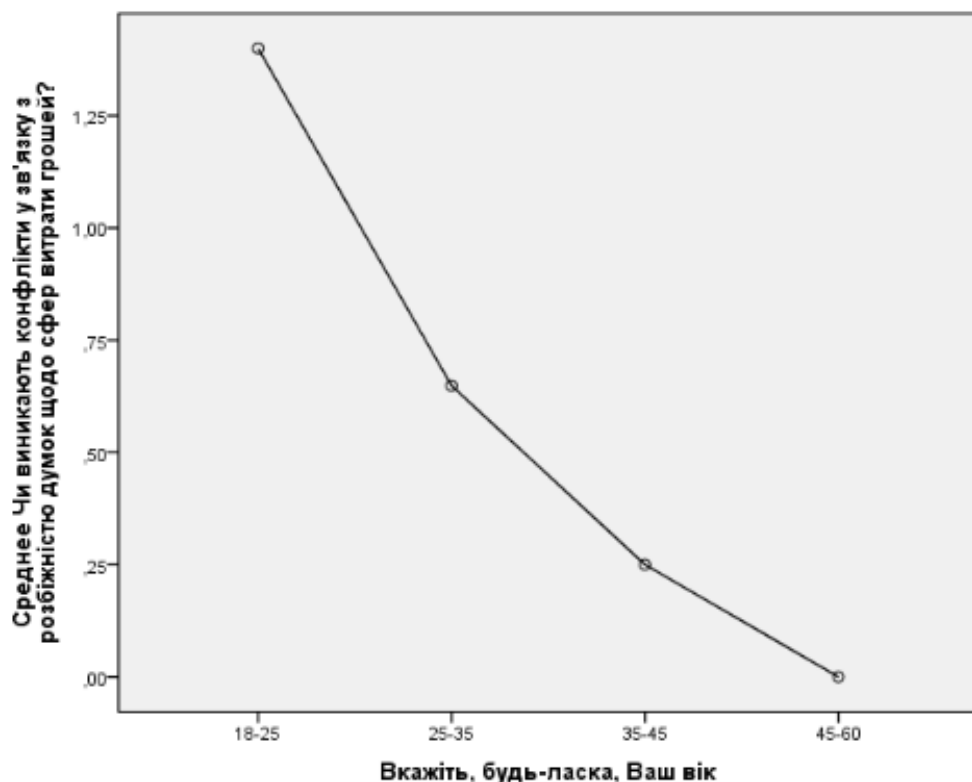

Рис. 3.8.1 Аналіз залежності частоти конфліктів у зв'язку з розбіжністю думок щодо сфер витрати грошей та віку респондентів

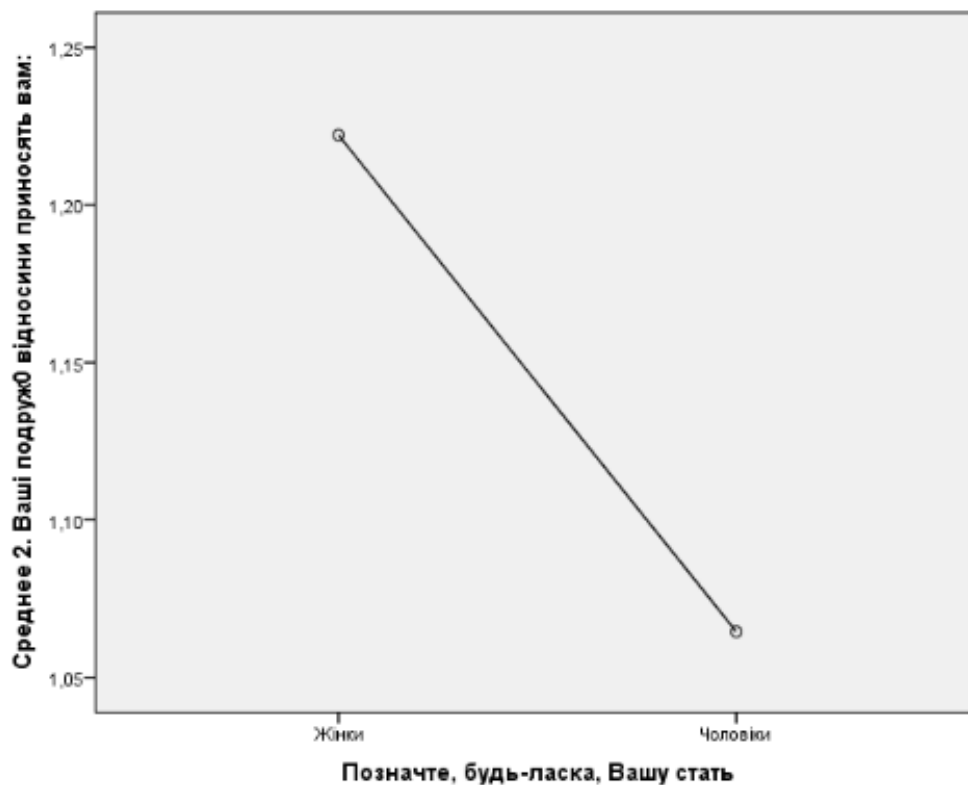

Рис. 3.8.2 Аналіз залежності частоти конфліктів у зв'язку з розбіжністю думок щодо сфер витрати грошей та віку респондентів

В даному випадку видно, що зі збільшенням віку людей кількість конфліктів зменшується. Якщо у молодих подружжів гроші – це частий привід для конфліктів, то у більш зрілих шлюбах, такі суперечності мікшуються. Тобто молоді люди набираються мудрості, спільне проживання затягує все далі, в людей все переходить у спільні інтереси, тому й кількість конфліктів зменшується.

Особливо виразно ця тенденція прослідковується у літніх шлюбах. Частота конфліктів з приводу грошей починає зменшуватися. Коли люди живуть разом понад 10 років спільні витрати стають настільки повсякденною річчю, що коли виникає ситуація розподілення бюджету чи вирішення питань щодо коштів, вже не виникає ніяких сварок чи конфліктів, так як

подружжя давно вже виявило схему своєї ефективної комунікації щодо коштів.

3.3 Практичні рекомендації щодо подолання подружніх конфліктів, пов'язаних з грошовою сферою

У результаті здійсненого емпіричного аналізу було виявлено, що неузгодженість монетарних установок та фінансової поведінки членів подружжя може виступати чинником виникнення конфліктів на тлі фінансів, а також потенційно впливати на рівень задоволеності шлюбом.

Конфлікти у сімейних стосунках можуть виникати з приводу планування бюджету та витрат, планування заощаджень, тих чи інших вартісних покупок, або просто трат одного з членів подружжя. Більш того, вони можуть бути спровоковані іншими причинами (дозвілля, стосунки з родичами та друзями тощо), але насправді мати фінансове підґрунтя (наприклад, у ситуації, коли один із членів подружжя схильний вбачати в грошах джерело влади та успіху, а іншій має більш раціональні грошові установки – їх погляди на соціальну взаємодію родини теж будуть не співпадати).

Втім сама по собі наявність таких конфліктів у родині не є вироком сімейним стосункам. Як і будь-які інші конфлікти, такі сварки можуть бути конструктивними, призводити до кращого пізнання один одного та, зрештою, до зміцнення сімейних стосунків. Але це можливо тільки за однієї умови: конфлікти будуть розв'язуватися, а не приховуватися, і спосіб їх розв'язання буде продуктивним.

Конфлікт розкриває «слабкі місця» у взаєминах, стає «лакмусовим папірцем» нагромаджених суперечностей і незадоволень, а також – виконує інформаційну функцію, даючи можливість усвідомити інтереси свої та партнера. Сварка з чоловіком або дружиною на ґрунті фінансів чи соціальних стосунків, пов'язаних з грошима свідчить про те, що в подружжя

сформувалися різні погляди на ці феномени, існують різні потреби, нерозумінням спільності інтересів та стратегії (в нашому випадку, фінансової). Необхідність розв'язання фінансових конфліктів (як ми писали раніше, з-поміж усіх типів конфліктів саме вони часто вимагають нагального вирішення) зумовлює потребу у розвитку стосунків між членами родини, формуванні спільних правил, системи домовленостей тощо.

Тому першою нашою практичною рекомендацією для подружжя є правило відкритості. У даному питанні краще хороший конфлікт, ніж погана мовчанка. Уникання – не найнефективніший спосіб вирішення або запобігання конфліктові і може мати значно серйозніші наслідки для стосунків, ніж відкритий конфлікт. Адже фінансові конфлікти, які замовчуються, провокують накопичення роздратування й невдоволення, яке згодом може вилитися у пасивну чи навіть активну агресію, наприклад у формі критики, причіпок, бурчання, демонстративного мовчання, всілякого вираження незгоди. Членам подружжя треба вчитися відмічати неузгодженості щодо фінансових проблем, не замовчувати їх, активно обговорювати, не доводячи ситуацію до сварок чи затяжного невдоволення один одним.

Фінансові подружні конфлікти мають дуже тісний взаємозв'язок із загальною задоволеністю подружжя у шлюбі та психоемоційним станом подружжя, рівнем конфліктності та ін. Такі конфлікти, як і усі інші, вказують на низький рівень взаєморозуміння у шлюбі. Саме тому загальні методи та рекомендації, щодо поліпшення якості стосунків також чудово вплинуть і на фінансові аспекти взаєморозуміння в парі.

Достатньо ефективним шляхом вирішення фінансових конфліктів, на нашу думку, може бути модель «сімейної ради», запропонована Т.Р. Гордоном для розв'язання конфліктів у дитячо-батьківських відносинах, але потенційно настільки ж ефективна для вирішення подружніх конфліктів [4].

Центральною ідеєю моделі «сімейної ради» є теза про те, що в конфліктній ситуації, якою б вона не була, якими б причинами не була

ініційована, не повинно бути «переможців» і «переможених». Автор вважає, що з'ясування причин виникнення конфлікту, виявлення його винуватця й ініціатора не допоможуть розв'язати проблему, а лише збільшать її. Конструктивний підхід, на думку Гордона Т.Р., полягає в пошуку рішення проблеми на основі принципу рівноправності всіх учасників конфлікту незалежно від віку й рольової позиції в сім'ї. Непорушним при цьому є правило обов'язкової прийнятності способу розв'язання конфлікту для всієї сім'ї. По суті – це відкрите обговорення проблем задля пошуку варіанту врегулювання конфлікту, яке б влаштувало усіх і дало кожному з членів подружжя відчуття, що він залишається у виграші.

Вирішення фінансових конфліктів може бути пов'язано не тільки з першопричиною (виявлені нами розбіжності у фінансовій поведінці чи монетарних установках), але й з відсутністю у подружжя навичок конструктивної поведінки в будь-яких конфліктних ситуаціях.

Якщо в різноманітних конфліктах родини переважають негативні тенденції (взаємна ворожість, образи, підозри, недовіра, ворожий настрій і т.д.) і опоненти не можуть або не бажають йти на діалог, то в якості першого етапу врегулювання фінансових конфліктів слід просто вчитися конструктивно взаємодіяти.

Розроблено величезну кількість технік та методів, які можуть допомогти подружжю ефективніше врегульовувати конфлікти. Наведемо для прикладу лише декілька з них.

Дуже ефективним виявляється так званий метод «виходу почуттів», коли кожному з подружжя дають змогу повністю висловитись. Таким чином у чоловіка чи жінки, що висловлюється, знижується емоційно-психологічна напруга, та після – виражається більша схильність у конструктивному і більш об'єктивному баченні речей та пошуку можливих варіантів конструктивного розв'язання чи врегулювання конфлікту.

Також існує метод «позитивного відношення до особистості». Він передбачає ставлення до конфліктуючого, не в залежності від того правий він

чи винуватий, як до страждальця, що все-одно є потерпілому в цьому конфлікті. Тож, необхідно висловити свої співчуття до нього та надати позитивну характеристику його особистим якостям. Наприклад: «Ну Ви ж людина розумна». Внаслідок таких висловлювань, більш за все, опонент буде прагнути виправдати надану йому позитивну оцінку, намагаючись знайти конструктивний спосіб розв'язання конфлікту.

Далі розглянемо метод втручання «авторитарного третього». Цей метод успішно використовується саме тоді, коли людина, що перебуває в конфлікті частіше за все не сприймає серйозно позитивних слів, висловлених опонентом в свою адресу. В такій ситуації може посприяти ще хтось «третій», хто користується довірою подружжя. Тоді конфліктуючий буде знати та розуміти, що його опонент не такої вже й поганої думки, і навіть просто цей факт вже може стати початком пошуку компромісу.

За допомогою прийому «оголена агресія» – одному чи кожному із подружжя дають змогу в ігровій формі та у присутності третьої особи «висловитися про наболіле». Як правило, в таких умовах сварка не досягає крайніх форм, та у відносинах між подружжям напруга трохи спадає та знижується.

Застосовуючи прийом «примусового слухання опонента», подружжю ставлять умову уважно вислухати один одного. До цього ж, кожний, перш ніж відповісти своєму чоловіку/жінці, повинен з точністю відтворити останню репліку партнера, а тільки потім – говорити. Як правило, зробити це досить не просто, так як конфліктуючі зазвичай чують тільки себе, приписуючи партнеру слова та тон, яких в дійсності не було. Але якщо дійсно якісно проробити таку вправу, то упередженість подружжя один до одного стане очевидною, та напруженість в їхньому відношенні один до одного значною мірою спаде.

Досить ефективний вважається прийом «обмін позицій», в якому подружжю пропонують висловлювати не свої власні претензії, а претензії

партнера з його позиції. Цей прийом зазвичай дозволяє їм «вийти» за межі власних образ, інтересів і цілей та краще зрозуміти один одного.

7. Також пропонується подружжям прийом «розширення духовного об'єму сторін, що сперечаються». Він може допомогти вивести конфліктуючих за рамки суб'єктивного сприйняття конфлікту та допомогти їм побачити ситуацію в більш цілому плані, та з усіма її можливими наслідками.

Важливим етапом на шляху розв'язання фінансових конфліктів є сама готовність до їх вирішення. Подружнім парам треба вчитися визнавати наявність розбіжностей з цього питання та усвідомлювати безперспективність неконструктивних образ чи протистояння. Відкриті розмови щодо непорозумінь, взаємних очікувань, пересторог у питанні фінансів допоможе зняти напругу і унебезпечитися від конфліктів. При цьому на перший план мають виходити спільні інтереси. Подружжю варто виробити загальні принципи, на яких ґрунтується вирішення проблемних ситуацій, своєрідний спільний договір.

Бажано, щоб в основ цього договору було декілька опорних моментів.

1. Сім'я створена для того, щоб двоє були щасливі разом, тому при виникненні конфліктів головне – стале взаємопорозуміння, а не можливість одного «виграти» у поточній суперечці. Найкраща стратегія розв'язання фінансових та інших конфліктів – «виграв-виграв»: якщо потрібно поступитися – поступаються обидва, якщо треба у чомусь обмежитися – обмеження є обоюдопільними. Суть одна: партнери домовляються, а не змагаються.
2. Будь-яка ситуація є «гарячою» допоки на неї «дмухають», тому бажано домовитися про «брейки» для того, щоб не доводити конфлікти до скандалу: вчитися брати паузи, припиняти суперечку, для того. Щоб пристрасті вляглися і повертатися до вирішення конфліктної ситуації в стані зібраності та спокою.

3. Кожен має право на емоції з приводу конфліктної ситуації і ці емоції треба поважати. Треба вчитися висловлюватися, спираючись не на звинувачення партнера, а на власні переживання або фактаж. Порівняйте фрази: «Ти — брехун» і «Ти збрехав» або «Мені було боляче, довідатися про твою брехню». У першому випадку ми виносимо вердикт, судимо і ставимо клеймо, маючи на увазі, що людина погана в принципі. У другому – говоримо про факт, про конкретну ситуацію і дії партнера, не зачіпаючи його самого. У третьому – даємо зрозуміти свої переживання та емоції. Це відкриває діалог у парі і допомагає перейти до більш конструктивного вирішення конфлікту.
4. Кожен має право на власні потреби, але ці потреби повинні бути озвучені та співставлені з потребами іншого. Як видно з результатів нашого дослідження грошові установки за собою специфічні потреби і вони можуть не співпадати у члені подружжя, провокуючи конфлікти (наприклад, для одного важливо накопичувати гроші і забезпечити собі відчуття гарантій на «чорний день», для іншого важливо витратитися на показ, тут і зараз, бо це задовольняє його соціальні потреби). У таких випадках конфлікти будуть неминучими допоки справжі потреби не будуть озвучені та синхронізовані.
5. Готовність приймати та поважати партнера – основа вирішення будь-яких конфліктів: корисно нагадувати і показувати, що ми приймаємо і любимо партнера, але не готові терпіти певні його вчинки, поведінку або слова.

До того ж, окрім загальних рекомендацій, ми склали рекомендації саме щодо фінансових аспектів подружніх конфліктів:

1. Прикладіть зусиль для того, щоб зрозуміти та розшифрувати грошову програму свого партнера (а також – і свою).

Для цього можна разом обговорити особистий фінансовий досвід кожного: у кого як в родині поводитися з грошима; яка була форма сімейного

бюджету; хто керував ним, та чи успішно; які фінансові установки панували в сім'ї; на що зазвичай витрачалися кошти; який особистий досвід поводження з грошима – позитивний чи негативний та ін..

З'ясуйте, що насправді означає поняття «гроші» для Вашого партнера: страх, свободу, задоволення, незалежність, стабільність? Які почуття та емоції викликають гроші? Для чого вони потрібні? – це дозволить більш детально зрозуміти один одного у сфері спільностей або відмінностей щодо ставлення до грошей.

2.Поставте фінансові цілі в сім'ї.

Ніщо так не зближає, як спільні цілі. Тож, подумайте, чого ви б хотіли досягти разом, до яких фінансових вершин дійти. Обговоріть як можна детальніше цю тему, щоб кожен був вдоволений тією кінцевою суттю, до якої ви дійдете в процесі діалогу. Можна розбити цілі на загальні, найближчі, та більш віддалені.

3.Обговоріть фінансові бажання не тільки сімейні, а й кожного окремо.

Крім того, що ви сім'я, ви ще й дві окремі особистості, у яких можуть бути свої сокровенні бажання та цілі чи мрії щодо певних речей. Поділіться цим один з одним та обговоріть можливі способи досягнення.

4.Визначте форму сімейного бюджету та обговоріть її плюси та мінуси.

Основні форми сімейного бюджету – це спільний, окремий та змішаний. У кожній формі сімейного бюджету можуть бути як свої переваги, так і свої недоліки. Важливо обговоривши обидві сторони медалі кожного варіанту, обрати один, що задовольняє потреби та вимоги як чоловіка, так і жінки.

5.Плануйте заздалегідь сімейний бюджет

Звісно, що за певний час легше узгодити витрати, ніж коли спонтанно та терміново щось потрібно. Також розподіливши кошти за певний термін часу, ви заздалегідь розумієте як свою фінансову ситуацію, так і суми та сфери витрат.

6.Ромовляйте про гроші

Гроші – є невід’ємною частиною життя як кожної окремої людини, так і сім’ї, взагалі. Частіше обговорюючи тему грошей, поступово ви почнете краще розуміти один одного у фінансовому аспекті вашого суспільного буття та ця тема вже не буде такою недосяжною та спірною.

Отож, ми зібрали велику кількість рекомендацій щодо шляхів вирішення та подолання конфліктів загалом та конкретного фінансового аспекту. Розподілили їх на різні категорії та в більшості, описали послідовність. Дотримуючись цих рекомендацій, подружжя може значно підвищити рівень взаєморозуміння загалом, та у фінансовому аспекті – зокрема.

Висновки до III розділу

У третьому розділі ми проаналізували середні значення за показниками задоволеності шлюбом, конфліктних ситуацій щодо фінансів та монетарних установок подружжя та проаналізували взаємозв’язок грошових установок подружжя та особливостей грошової поведінки з задоволеністю шлюбом.

Ми провели діагностику ступеня задоволеності-незадоволеності шлюбом у кожного з подружжя, а також збігу або неузгодженості отриманих оцінок за методикою В.В. Століна та виявили, що в середньому у вибірці рівень задоволеності шлюбом знаходиться на досить високому рівні. Та у чоловіків даний показник дещо вищий, ніж у жінок, що може свідчити про те, що жінки завжди прагнуть до ідеалу, оцінюючи положення «зараз», як ще недостатньо ідеальне ніж може бути.

На наступному етапі, для виявлення відмінностей у задоволеності шлюбом в подружніх парах, нами було проведений парний аналіз. Це дослідження також підтвердило дані про те, що у чоловіків вищий ступінь задоволеності шлюбом. Але відмінності у показниках не є дуже значущими.

Далі нами було оцінено ситуації сімейної взаємодії фінансового характеру, які носять конфліктний характер за методикою «Характер взаємодії подружжя в конфліктних ситуаціях», що стосується фінансів.

Отримані в більшості подружніх пар значення свідчать про зазвичай пасивний характер поведінки в сімейних конфліктах. Втім, показники конфліктності чоловіків є декілька нижчими, ніж у жінок.

В дослідженні відношення подружніх пар до фінансів за методикою «Шкала грошової етики», ми отримали можливість виявити спільні та відмінні монетарні установки членів подружжя. Найбільш потужним виявився фактор, який отримав назву «гроші як благо» (F1). Цей чинник характеризує тенденцію більшості подружніх пар розглядати гроші як найвище благо, основну життєву мету та цінність, відбиває завищену значимість грошей. Найбільш низькі показники отримано по фактору «гроші як зло». Це свідчить про те, що більшість чоловіків та жінок не вважають гроші даремними та соромними. Для них витрата грошей не супроводжується відчуттям великої втрати. За фактором (F5) «планування видатків» результати жінок декілька нижчі, ніж у чоловіків. По даному фактору нами було виявлено найбільшу кількість відмінностей в парах в установках щодо грошей. Більш низькі показники у жінок свідчать про те, що вони не завжди передбачають власний бюджет та розраховують свої фінансові витрати наперед, не завжди обдуманно витрачають кошти, чоловіки, натомість, ставляться до планування сімейного бюджету більш раціонально. Саме цей фактор більш усього може спричиняти сімейні конфлікти, коли чоловікам не подобається недостатньо раціональне планування витрат жінками.

Далі за допомогою U-критерію Манна-Уїтні ми перевірили, чи відрізняється формування досліджуваних показників відношення до грошей між подружжям у парах. Розрахунки також свідчать про наявність статистично значущих відмінностей по фактору «планування видатків». Статистика U-критерію Манна-Уїтні характеризує більшу схильність чоловіків до економії та контролю грошових коштів та сприйняттю грошей як гарантії безпеки, а також прагнення збереження грошей, підвищену увагу контролю своїх витрат, занепокоєння щодо витрат.

Для виявлення взаємозв'язку особливостей ставлення до грошей та грошової поведінки з характером конфліктів подружжя нами було проведено кореляційний аналіз коефіцієнтів рангової кореляції Спірмена. В результаті аналізу нами було виявлено прямий зв'язок між задоволеністю шлюбом та факторами: «гроші як зло» та «гроші як чинник поваги». Це свідчить про те, що задоволеність партнерів браком збільшується якщо витрата грошей в родині не супроводжується відчуттям великої втрати та не вважається великою необхідністю економити кожен копійку. Відповідна закономірність прослідковується також у парах, для яких значимою є ще одна нераціональна грошова установка – «гроші як чинник поваги». Такі пари більше конфліктують з приводу грошей, переоцінюючи значимість фінансів у своєму житті та вважаючи їх джерелом соціального визнання та засобом для примноження друзів.

Виявлений зворотній взаємозв'язок між особливостями ставлення до грошей та грошової поведінки з характером конфліктів подружжя в фінансовій сфері свідчить про те, що чим нижче в парах рівень задоволеність шлюбом, тим більш характерним є різне ставлення до грошей і навпаки.

Виявлено також, що з роками спільного життя грошових конфліктів у шлюбі стає дедалі менше, що може свідчити про пристосування один до одного та пошук успішних стратегій співіснування.

Від рівня конфліктів як загальних, так і грошових залежить рівень успішності шлюбу подружжя. Тож ми надали як загальні, так і більш конкретні рекомендації, що стосуються грошових конфліктів в подружжі. Найбільш значимими порадами є: розшифрувати грошову програму та грошові установки свого партнера; зрозуміти що для нього означає поняття «гроші» та яке у нього до них ставлення; поставити спільні фінансові цілі; обговорити фінансові бажання не тільки спільні сімейні, а й кожного – окремо; почати планувати сімейний бюджет заздалегідь; частіше розмовляти про гроші.

ВИСНОВКИ

Сім'я – це природний осередок суспільства, найважливіша форма організації особистого життя, заснована на подружньому союзі і родинних зв'язках. Вона відіграє велику роль у житті як окремої особистості, так і всього суспільства. Адже саме у сім'ї кожен так хочу отримати підтримку, повагу, тепло та любов. Втім кожному родину супроводжують певні конфлікти. Причин їх виникнення велика кількість, та одну зі значних ролей відіграють грошові подружні конфлікти.

Відповідно до мети – ми дослідити взаємозв'язок розбіжностей у грошових установах та особливостей грошової поведінки членів подружжя з частотою та протіканням подружніх конфліктів та загальною задоволеністю шлюбом та розробили практичні рекомендації щодо запобігання виникнення конфліктів, пов'язаних із грошовою сферою.

У результаті здійсненого теоретичного аналізу було проаналізовано сутність подружніх конфліктів та причини їх виникнення, а також особливості подружніх конфліктів, пов'язаних з фінансовою сферою. Виявлено, що подружні конфлікти – це усвідомлене протиріччя між подружжям (чоловіком і дружиною), породжене розвитком і функціонуванням сім'ї як цілісності, розбіжністю цінностей, інтересів і ролей індивідів, що входять до складу даної сім'ї. Найбільш поширеними причинами подружніх конфліктів є зрада; неповага один одного; невміння спілкуватись один з одним; побутова невлаштованість; непорозуміння як результат небажання вести діалог; різні погляди на сімейне життя; обмеження свободи дій та самовираження одного або двох партнерів; незадоволення потреб в позитивних емоціях; невідповідність темпераментів; небажання допомагати один одному; шкідливі звички одного з подружжя та пов'язані з ними наслідки; розбіжності в духовних інтересах; матеріальні

проблеми, які складно вирішити або розбіжність у грошових установках та ставленні до грошей.

Виявлено, що суттєвим, повторюваним та емоційно насиченим чинником виникнення подружніх конфліктів є фінансові справи та непорозуміння, що виникають на тлі грошової поведінки чи неспівпадіння ставлення до грошей.

З'ясовано, що фінансові конфлікти виникають як в сім'ях, де існують об'єктивні фінансові труднощі (через нестачу коштів), так і в сім'ях, що не відчують значного матеріального тиску (в сім'ях, що без проблем можуть закрити свої базові потреби і більше). Значний рівень конфліктів припадає на проблему розбіжності в поглядах ставлення до грошей або грошової поведінки. Конфлікт може виникнути, коли, наприклад один із подружжя ставиться до грошей, як до того, що «легко приходить та йде», витрачаючи всі вільні кошти, а інший – вважає, що гроші можна заробити тільки великим трудом та увесь час намагається відкладати, не витрачаючи зайвого. В такій ситуації двом особистостям із протилежним поглядом на одну і ту ж річ буде значно складно дійти до порозуміння, адже такий конфлікт оснований на зіткненні поглядів і цінностей у фінансовій сфері кожного.

Конфлікти на основі матеріальних питань можуть впливати на загальну картинку задоволення чи незадоволення шлюбом. Саме цьому питанню ми присвятили наше емпіричне дослідження.

Нами було розроблено загальну методологічну схему дослідження взаємозв'язку розбіжностей у грошових установках та особливостей грошової поведінки членів подружжя з частотою та протіканням подружніх конфліктів та загальною задоволеністю шлюбом суцільно на фоні фінансових розбіжностей. Був розроблений план дослідження, сформована вибірка (31 подружня пара, де обидва члени подружжя погодилися пройти опитування). Було дібрано адекватний поставленим цілям емпіричний інструментарій. В якості методів дослідження використовувалися такі методи:

1. Теоретичні методи дослідження (аналіз, синтез, узагальнення).

2. Емпіричні методи дослідження (Тест-опитувальник задоволеності шлюбом (В. Столін, Т. Романова, В. Бутенко); Методика «Характер взаємодії подружжя в конфліктних ситуаціях» (Ю. Є. Алешина, Л. Я. Гозмана, Е. М. Дубовской); Методика «Шкала грошової етики» (Т. Танг).

Для аналізу та інтерпретації отриманих результатів були відібрані одномірний розподіл (для розподілення досліджуваних по групах), кореляційний аналіз (пошук зв'язку між рівнем задоволеності у шлюбі та схожістю чи розбіжністю у ставленні до грошей та грошових стереотипах), однофакторний та множинний лінійний регресійний аналізи для більш глибокого дослідження проблематики грошової поведінки та установок як чинника виникнення подружніх конфліктів.

Ми визначили, що більшість досліджуваних подружніх пар мають високий рівень задоволеності шлюбом. Показники чоловіків дещо вищі, але різниця не є статистично значущою. Про це ж свідчать і результати парного аналізу.

Було з'ясовано, що конфліктні ситуації виникають у більшості подружжя, при чому майже 60% пар, відзначають, що ці конфлікти можуть бути спровоковані фінансовими питаннями. У більшості випадків мова йде про конфлікти та розбіжності з приводу планування видатків, різного уявлення про цінність грошей, нестачі грошей, меншою мірою щодо питання планування заощаджень. За методикою «Характер взаємодії подружжя в конфліктних ситуаціях», що стосується фінансів, ми виявили, що більшості подружжя властивий саме пасивний характер поведінки в конфліктах, що стосувалися фінансових проблем. Також ми виявили, що показники конфліктності чоловіків дещо нижчі, ніж показники конфліктності жінок: дружини реагують на такі конфлікти емоційніше.

В дослідженні відношення подружніх пар до фінансів за методикою «Шкала грошової етики», ми виявили що найбільше розбіжностей між парами припадає на фактор «планування видатків». Результати жінок були декілька нижчі, ніж у чоловіків, що свідчить про те, що вони не завжди

передбачають власний бюджет та розраховують свої фінансові витрати наперед, не завжди обдумано витрачають кошти, чоловіки, натомість, ставляться до планування сімейного бюджету більш раціонально. Саме цей фактор більш усього може спричиняти сімейні конфлікти, коли чоловікам не подобається недостатньо раціональне планування витрат їхніми жінками.

Далі за допомогою U-критерію Манна-Уїтні ми перевірили, чи відрізняється формування досліджуваних показників відношення до грошей між подружжям у парах. Розрахунки також свідчать про наявність статистично значущих відмінностей по фактору «планування видатків». Статистика U-критерію Манна-Уїтні характеризує більшу схильність чоловіків до економії та контролю грошових коштів та сприйняттю грошей як гарантії безпеки, а також прагнення збереження грошей, підвищену увагу контролю своїх витрат, занепокоєння щодо витрат.

Для виявлення взаємозв'язку особливостей ставлення до грошей та грошової поведінки з характером конфліктів подружжя нами було проведено кореляційний аналіз коефіцієнтів рангової кореляції Спірмена. В результаті аналізу нами було виявлено прямий зв'язок між задоволеністю шлюбом та факторами: «гроші як зло» та «гроші як чинник поваги. Відповідна закономірність прослідковується також у парах, для яких значимою є ще одна нераціональна грошова установка – «гроші як чинник поваги». Такі пари більше конфліктують з приводу грошей, переоцінюючи значимість фінансів у своєму житті та вважаючи їх джерелом соціального визнання та засобом для примноження друзів.

Ткож було виявлено, що з роками суспільного життя грошових конфліктів у шлюби стає дедалі менше, що може свідчити про пристосування один до одного та пошук успішних стратегій співіснування.

Виявлений зворотній взаємозв'язок між особливостями ставлення до грошей та грошової поведінки з характером конфліктів подружжя в фінансовій сфері свідчить про те, що чим нижче в парах рівень задоволеності шлюбом тим більш характерним є різне ставлення до грошей і навпаки. Тож,

ми підтвердили нашу гіпотезу, що подружжя, що мають відмінності в установках щодо грошей та виразні відмінності у грошовій поведінці мають більший ступінь незадоволеності шлюбом, частіше конфліктують з приводу грошей та важче розв'язують відповідні конфлікти.

На основі результатів нашого дослідження були розроблені загальні рекомендації щодо вирішення та запобігання подружніх конфліктів щодо фінансових аспектів, найбільш значимими з порад є: розшифрувати грошову програму та грошові установки свого партнера; зрозуміти що для нього означає поняття «гроші» та яке у нього до них ставлення; поставити спільні фінансові цілі; обговорити фінансові бажання не тільки спільні сімейні, а й кожного – окремо; почати планувати сімейний бюджет заздалегідь; частіше розмовляти про гроші.

Перспективними напрямками дослідження можуть стати аналіз характеру протікання фінансових конфліктів у різних типах сімей (за віком, економічним та соціальним положенням, типом родини тощо), а також дослідженні індивідуальних відмінностей членів подружжя у реагуванні на подібні конфлікти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бодальов А.А. Психологія міжособистісних відносин / А.А. Бодальов // Питання психології. – 1993. – № 2. – С. 13–18.
2. Войтко В.І. Етика сімейних відносин / В.І. Войтко.– К.: Політвидав України, 2001. – 70 с.
3. Головаха Е.І. Психологія людського взаєморозуміння / Е.І. Головаха, Н.В. Паніна. – К.: Політвидав України, 2009. – 189 с.
4. Гордон Т.Р. підвищення батьківської ефективності / Т. Гордон; А. Фромм. - Єкатеринбург: АРД ЛТД, 1997. - 608 с.
5. Гурко Т. А. Трансформація шлюбно-сімейних відносин // Суспільство, що трансформується / Під ред. В. А. Ядова. М.: Канон-Прес-Ц, 2001. с. 272-283
6. Дейнека О. С. Символізація грошей: досвід емпіричного дослідження / О. С. Дейнека // Проблеми економічної психології. Том 1. / Відп.ред. А. Л. Журавльов, О. Б. Купрейченко. - М.: Вид в "Інститут психології РАН", 2004. -С. 207 240
7. Державна служба статистики України
8. Ємельянов С.М. Практикум з конфліктології: Навч. сел. / Ємельянов С.М - СПб.: Пітер. - 2004. - 47с.
9. Ємельянов С.М. Практикум з конфліктології: Навч. сел. / Ємельянов С.М - СПб.: Пітер. - 2004. - 177с.
- 10.Захарченко В. Г. Соціально-психологічні особливості готовності молоді до подружнього життя , с. 14-15
- 11.Зацепін В.І. Сім'я. Соціально-психологічні та етичні проблеми: довідник / В.І. Зацепін, Л.М. Бучинська, І.М. Гавриленко [та ін.] - К.: Політвидав України, 1990. - 251с.
- 12.Калмикова Є. С. Психологічні проблеми перших років подружнього життя. // Питання психології. 1983. №3. С. 86

13. Карцева Т. Б. Особистісні зміни і ситуаціях життєвих змін. // Психологічний журнал. 1988. Т. 9. №5. с. 124., с.128
14. Кочетов А.І. Початок сімейного життя/А.І. Кочетов, А.А. Логінов// Чоловік і жінка: відносини статей. - Мн.: Пламя, 1989. - 447 с.
15. Левкович В. Методика діагностики подружніх відносин / В. Левкович, О. Зуськова // Питання психології. - 1987. - № 4. - С. 128-134.
16. Мушкевич М.І. Психологічні особливості впливу батьківської сім'ї на молоде подружжя: Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Мушкевич М.І. / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. – Рівне, 2002. – 20 с.
17. Навайтис Г.А. Досвід психологічного консультування подружніх конфліктів/Навайтис Г.А. // Психологічний журнал. – 1983. – Т.4, №3.
18. Обозов М.М., Обозова А.М. Чинники стійкості шлюбу / Обозов М.М., Обозова А.М. // Сім'я та особистість. - М., 1981. - С. 44-49.
19. Сисенко В.А. Подружні конфлікти/В.А. Сисенко. - М.: Думка, 1989. - 59с.
20. Торохтій В.С. Психологічне здоров'я семи / В.С.Торохтій, О.Г. Прохорова., СПб., КАРО. 2008. - 153с.
21. Федотова Ю.В. Проблема розуміння кризи сім'ї/Ю.В. Федотова// Соціологічні дослідження. - 2003. - N11. - С. 137-141.
22. Харчев А. Сучасна сім'я та її проблеми / А. Харчев, М. Мацковський. - М.: Статистика, 1978. - 224 с.
23. Херсонський Б.Г., Дворяк С.В. Психологія і психопрофілактика сімейних конфліктів / Б.Г. Херсонській, С.В. Дворяк. - Київ, 1991. – 189 с.
24. Almeida D. M., Kessler RC., Everyday stressors and gender differences in daily distress., J Pers Soc Psychol. 1998 Sep; 75(3): 670-80.
25. Amato P. R., Explaining the intergenerational transmission of divorce. Journal of Marriage and the Family. 1996;58: 628–640.
26. Andrew Christensen, Lauri Pasch Publication: Clinical Psychology Review , These quence of marital conflict: An analysis of seven phases of marital

- conflict in distressed and non distressed couples, Publisher: Elsevier Date: 1993
27. Bolger N., Davis A., Rafaeli E., Diary methods: capturing life as it is lived., *Annu Rev Psychol.* 2003; 54: 579-616.
 28. Bradbury T. N., Campbell SM, Fincham FD, Long itudinal and behavior alanalys is of masculinity and femininity in marriage., *J Pers Soc Psychol.* 1995 Feb; 68(2): 328-341.
 29. Bumpass L. L., Martin T. C., Sweet J. A., The impact of family background and early marital factors on marital disruption., *J Fam Issues.* 1991 Mar; 12(1): 22-42.
 30. Campbell, Lorne, Jeffry A., Simpson, Jennifer Boldry, and Deborah A. Kashy. 2005. Perceptions of Conflict and Support in Romantic Relationships: The Role of Attachment Anxiety. *Journal of Personality and Social Psychology* 88 (3): 510–531.
 31. Carstensen L. L., Gottman J. M., Emotional behavior in long-term marriage., Levenson R. W., *Psychol Aging.* 1995 Mar; 10(1): 140-149.
 32. Caughlin J. P., Huston T. L., Houts R. M., How does personality matter in marriage? An examination of trait anxiety, interpersonal negativity, and marital satisfaction., *J Pers Soc Psychol.* 2000 Feb; 78(2): 326-336.
 33. Chethik N. *Voicemale: What husbands really think about their marriages, their wives, sex, housework, and commitment.* New York: Simon & Schuster; 2006.
 34. Clements M. L., Stanley S. M., Markman H. J., Before they said 'I do': Discriminating among marital outcomes over 13 years. *Journal of Marriage and Family.* 2004;66: 613–626.
 35. Conger R. D., Conger K. J., Elder G. H., Jr, Lorenz F. O., Simons R. L., Whitbeck L. B., Family economic stress and adjustment of early adolescent girls. *Developmental Psychology.* 1993;29: 206–219.

36. Conger R. D., Ge X., Elder G. H., Jr, Lorenz FO, Simons RL., Economic stress, coercive family process, and developmental problems of adolescents., *Child Dev.* 1994 Apr; 65(2 Spec No): 541-561.
37. Conger R. D., Rueter M. A., Elder G. H., Jr., Couple resilience to economic pressure., *J Pers Soc Psychol.* 1999 Jan; 76(1): 54-71.
38. Crohan S. Marital quality and conflict across the transition to parenthood in African American and White couples. *Journal of Marriage and the Family.* 1996;58: 933–944.
39. Furnham A., Argyle M., *The psychology of money.* London, UK: Routledge; 1998.
40. Gottman J. M., Levenson R. W., How stable is marital interaction over time?, *Fam Process.* 1999 Summer; 38(2): 159-165.
41. Gottman J. M., Krokoff L J, Marital interaction and satisfaction: a longitudinal view., *J Consult Clin Psychol.* 1989 Feb; 57(1): 47-52.
42. Gottman J. M., Levenson R. W., J, Marital processes predictive of later dissolution: behavior, physiology, and health., *Pers Soc Psychol.* 1992 Aug; 63(2): 221-233.
43. Gottman J. M., Levenson R. W., The timing of divorce: Predicting when a couple will divorce over a 14-year period. *Journal of Marriage and the Family.* 2000;62: 737–745.
44. Gottman J. M., Levenson R.W., A two-factor model for predicting when a couple will divorce: exploratory analyses using 14-year longitudinal data., *Fam Process.* 2002 Spring; 41(1): 83-96
45. Gottman J. M., What predicts divorce? The relationship between marital processes and marital outcomes. Hillsdale: Erlbaum; 1994. , Gottman J. M., Coan J., Carrere S., Swanson C. Predicting marital happiness and stability from newlywed interactions. *Journal of Marriage and the Family.* 1998;60: 5–22.

46. Heavey C. L., Christensen A, Malamuth N. M., The longitudinal impact of demand and withdrawal during marital conflict., *J Consult Clin Psychol.* 1995 Oct; 63(5):797-801
47. Huston T. L., Caughlin J. P., Houts R. M., Smith S. E., George L. J., The connubial crucible: newlywed years as predictors of marital delight, distress, and divorce., *J Pers Soc Psychol.* 2001 Feb; 80(2):237-252.
48. Karney B. R., Bradbury T. N., *Psychol Bull.*, The longitudinal course of marital quality and stability: a review of theory, method, and research., 1995 Jul; 118(1):33-34.
49. Kelly A. B., Fincham F. D., Beach SR. H. Communication skills in couples: A review and discussion of emerging perspectives. In: Greene JO, Burleson BR, editors. *Handbook of communication and social interaction skills.* Mahwah, NJ: Erlbaum; 2003. pp. 723–751.
50. Kelly C, Huston T. L, Cate RM. Premarital relationship correlates of the erosion of satisfaction in marriage. *Journal of Social and Personal Relationships.* 1985;2: 167–178.
51. Kurdek LA. Predicting change in marital satisfaction from husbands' and wives' conflict resolution styles. *Journal of Marriage and the Family.* 1995;57: 153–164.
52. Lauren M. Papp, Ph.D., E. Mark Cummings, Ph.D., and Marcie C. Goeke-Morey Ph.D., For Richer, for Poorer: Money as a Topic of Marital Conflict in the Home
53. Laurenceau J. P., Barrett L. F., Pietromonaco PR., Intimacy as an interpersonal process: the importance of self-disclosure, partner disclosure, and perceived partner responsiveness in interpersonal exchanges., *J Pers Soc Psychol.* 1998 May; 74(5):123-151.
54. Lindahl K., Clements M., Markman H. The development of marriage: A 9-year perspective. In: Bradbury TN, editor. *The developmental course of marital dysfunction.* Cambridge, UK: Cambridge University Press; 1998. pp. 205–236.

55. Madden M. E., Janoff-Bulma R. Blame, control, and marital satisfaction: Wives' attributions for conflict in marriage. *Journal of Marriage and the Family*. 1981;43: 663–674.
56. Matthews L. S., Wickrama KAS, Conger R. D. Predicting marital instability from spouse and observer reports of marital interaction. *Journal of Marriage and the Family*. 1996;58: 641–655.
57. Murray, Sandra L., Gina M. Bellavia, Paul Rose, and Dale W. Griffin. 2003. Once Hurt, Twice Hurtful: How Perceived Regard Regulates Daily Marital Interactions. *Journal of Personality and Social Psychology* 84 (1): 126–147.
58. Myers DG. *Exploring social psychology*. 4th ed. New York: McGraw-Hill; 2007.
59. Oggins J, Veroff J, Leber D, *J PersSoc Psychol*. Perceptions of marital interaction among black and white newlyweds., 1993 Sep; 65(3): 494-511.
60. Oggins J., Topics of marital disagreement among African-American and Euro-American newlyweds., *Psychol Rep*. 2003 Apr; 92(2): 419-425.
61. Orbuch T. L., Veroff J, Hassan H, Horrocks J. Who will divorce: A 14-year longitudinal study of Black couples and White couples. *Journal of Social and Personal Relationships*. 2002;19: 179–202.
62. Pasch L. A., Bradbury T. N., *J Consult Clin Psychol*. Social support, conflict, and the development of marital dysfunction., 1998 Apr; 66(2): 219-300
63. Robinson L. C., Blanton PW. Marital strengths in enduring marriages. *Family Relations*. 1993;42: 38–45.
64. Rodrigues A.E., Hall J. H., Fincham F.D., What predicts divorce and relationship dissolution. In: Fine M. A., Harvey J. H., editors. *Handbook of divorce and relationship dissolution*. Mahwah, N. J.: Lawrence Erlbaum; 2006. pp. 85–112.
65. Rogers S. J., Dollars, dependency, and divorce: Four perspectives on the role of wives' income. *Journal of Marriage and Family*. 2004;66:59–74.

66. Rogge R. D., Bradbury T. N., Till violence does us part: the differing roles of communication and aggression in predicting adverse marital outcomes., *J Consult Clin Psychol.* 1999 Jun; 67(3):340-351.
67. Rusbult, Cary E., and Isabella M. Zembrodt. 1983. Responses to Dissatisfaction in Romantic Involvements: A Multidimensional Scaling Analysis. *Journal of Experimental Social Psychology* 19: 274–293.
68. Sanders M. R., Halford W. K., Behrens B. C., Parental divorce and premarital couple communication. *Journal of Family Psychology.* 1999;13:60–74.
69. Smith D. A., Vivian D, O'Leary KD, *J Consult Clin Psychol.* Longitudinal prediction of marital discord from premarital expressions of affect., 1990 Dec; 58(6):790-800.
70. Stanley S. M., Bradbury T. N., Markman H. J. Structural flaws in the bridge from basic research on marriage to interventions for couples. *Journal of Marriage and the Family.* 2000;62:256–264.
71. Tichenor V. J., Status and income as gendered resources: The case of marital power. *Journal of Marriage and the Family.* 1999;61:638–650.
72. Vinokur A. D., Price R. H., Caplan R. D., Hard times and hurtful partners: how financial strain affects depression and relationship satisfaction of unemployed persons and their spouses., *J Pers Soc Psychol.* 1996 Jul; 71(1):166-179.

ДОДАТКИ

Додаток А

Текст опитувальника задоволеності шлюбом

1. Коли люди живуть так близько, як це відбувається в сімейному житті, вони неминуче гублять взаєморозуміння й гостроту сприйняття іншої людини:
 - а) вірно;
 - б) не впевнений;
 - в) невірно.
2. Ваші подружні відносини приносять Вам:
 - а) скоріше занепокоєння й страждання;
 - б) важко відповісти;
 - в) скоріше радість і задоволення.
3. Родичі й друзі оцінюють Ваш шлюб:
 - а) як удалий;
 - б) щось середнє;
 - в) як невдалий.
4. Якби Ви могли, то:
 - а) Ви б багато чого змінили в характері Вашого чоловіка (жінки);
 - б) важко сказати;
 - в) Ви б не стали нічого міняти.
5. Одна із проблем сучасного шлюбу в тім, що все приїдається, у тому числі й сексуальні відносини:
 - а) вірно;
 - б) важко сказати;
 - в) невірно.
6. Коли Ви порівнюєте Ваше сімейне життя із сімейним життям Ваших друзів і знайомих, Вам здається:
 - а) що Ви нещасніше інших;
 - б) важко сказати;
 - в) Ви щасливіше інших.
7. Життя без родини, без близької людини - занадто дорога ціна за повну самостійність:
 - а) вірно;
 - б) важко сказати;
 - в) невірно.
8. Ви вважаєте, що без Вас життя Вашого чоловіка (жінки) було б неповноцінним:

- а) так, вважаю;
 - б) важко сказати;
 - в) ні, не вважаю.
9. Більшість людей якоюсь мірою обманюється у своїх очікуваннях щодо шлюбу:
- а) вірно;
 - б) важко сказати;
 - в) невірно.
10. Тільки безліч різних обставин заважає подумати Вам про розлучення:
- а) вірно;
 - б) важко сказати;
 - в) невірно.
11. Якби повернувся час, коли Ви одружувалися, то Вашим чоловіком (дружиною) міг би стати:
- а) хто завгодно, але тільки не теперішній(я) чоловік(жінка);
 - б) важко сказати;
 - в) можливо, що саме теперішній(я) чоловік(жінка).
12. Ви пишаєтеся що така людина, як Ваш(а) чоловік(жінка), поруч із Вами:
- а) вірно;
 - б) важко сказати;
 - в) невірно.
13. На жаль, недоліки Вашого(ї) дружини(чоловіка) часто переважають його достоїнства:
- а) вірно;
 - б) важко сказати;
 - в) невірно.
14. Основні перешкоди для щасливого подружнього життя криються:
- а) скоріше в характері Вашого чоловіка;
 - б) важко сказати;
 - в) скоріше у Вас самих.
15. Почуття, з якими Ви одружувалися:
- а) підсилилися;
 - б) важко сказати;
 - в) ослабнули.
16. Шлюб притупляє творчі можливості людини:
- а) вірно;
 - б) важко сказати;
 - в) невірно.

17. Можна сказати, що Ваш чоловік(жінка)має такі достоїнства, які компенсують його недоліки:
- а) згодний;
 - б) щось середнє;
 - в) ні, не згодний.
18. На жаль, у Вашому шлюбі не все гаразд із емоційною підтримкою один одного:
- а) вірно;
 - б) важко сказати;
 - в) невірно.
19. Вам здається, що Ваш(а) чоловік(жінка) часто робить дурості, говорить невлад, недоречно жартує:
- а) вірно;
 - б) важко сказати;
 - в) невірно.
20. Життя в родині, як Вам здається, не залежить від Вашої волі:
- а) вірно;
 - б) важко сказати;
 - в) невірно.
21. Ваші сімейні відносини не внесли в життя того порядку й організованості, яких Ви очікували:
- а) вірно;
 - б) важко сказати;
 - в) невірно.
22. Не праві ті, хто вважає, що саме в родині людина найменше може розраховувати на повагу:
- а) вірно;
 - б) важко сказати;
 - в) невірно.
23. Як правило, товариство Вашого чоловіка(жінки) робить Вам приємність:
- а) вірно;
 - б) важко сказати;
 - в) невірно.
24. По правді сказати, у Вашому подружнім житті немає й не було ні одного світлого моменту:
- а) вірно;
 - б) важко сказати;
 - в) невірно.

Примітка. У варіанті опитувальника для чоловіка й жінки, що подали заяву про розлучення, твердження № 3, 10, 12, 18, 23 формулюються в минулому часі.

Додаток Б

Методика «Характер взаємодії подружжя в конфліктних ситуаціях»

Методика представляє собою тест-опитувальник, який містить опис 32 ситуацій подружньої взаємодії, які носять конфліктний характер.

Як відповідь респондентам пропонується шкала можливих реакцій на певну ситуацію, в яку закладено дві ознаки: активність чи пасивність реакції і згоду або незгоду з партнером (стороною в конфлікті). Лівий полюс шкали - активне вираження незгоди, що не згідне нейтральне ставлення, пасивне вираження згоди і, нарешті, правий полюс - активне вираження згоди. Розподілам шкали приписуються значення в балах відповідно від "-2" до "+2".

Шкала відповідей:

-2: Категорично не згодна (не згоден) з тим, що він (вона) робить і говорить у даній ситуації; активно висловлюю незгоду і наполягаю на своєму.

-1: Не згодна (не згоден) з тим, що він (вона) робить і говорить у даній ситуації, демонструю своє невдоволення, але уникаю обговорення.

0: нічого не задумую, не висловлюю своє ставлення, чекаю подальшого розвитку подій.

1: загалом згоден (а) з тим, що говорить він (вона), але не вважаю за необхідне висловлювати своє ставлення.

2: повністю згоден (а) з тим, що він (вона) робить і говорить у даній ситуації, активно підтримую його (її) і схвалюю.

Тестовий матеріал для чоловіків (жінок)

1. Ви запросили своїх родичів у гості. Дружина (чоловік), знаючи про це, несподівано пізно повернулася (повернувся) додому. Вас це засмутило і після того як гості пішли Ви висловлюєте дружині (чоловікові) своє засмучення, а вона (він) не може зрозуміти причини невдоволення. Ви ...
2. Дружина (чоловік) давно обіцяла (обіцяв) зробити дещо по будинку і знову нічого не зробила. Ви ...
3. Ви довго стояли в черзі в магазині. Продавщиця весь час відволікалася, грубила покупцям. Коли підійшла Ваша черга, дружина (чоловік) на Ваш погляд, занадто різко стала (став) говорити з нею. Ви неприємно здивовані її тоном; Ви ...
4. Вже пізно, дитині пора лягати спати, але йому не хочеться, а дружина (чоловік) все-таки намагається відправити його в ліжко. Ви втручаєтеся і дозволяєте дитині пограти ще, кажучи, що завтра вихідний. Дружина (чоловік) наполягає на своєму. Ви ...
5. Ви домовилися вихідний провести вдома. Але несподівано Вам зателефонували батьки і покликали до себе. Ви відразу ж стали збиратися. Дружина (чоловік) залишилася (залишився) незадоволена тим, що порушилися Ваші спільні плани. Ви ...
6. У дружини (чоловіка) поганий настрій. Ви здогадуєтеся, що у неї (нього) неприємності на роботі, хоча вона (він) нічого не говорить. Ви намагаєтеся викликати її (його) на розмову, але вона (він) йде від бесіди.
7. Ви з дружиною (чоловіком) запрошені на день народження друга, грошей на подарунок недостатньо. Вам здається, що саме дружина (чоловік) в цьому місяці витратила надто багато грошей. Ви ...

8. Ваш друг ділиться з Вами і Вашою дружиною (чоловіком) своїми проблемами і переживаннями. Одне із зауважень Вашої дружини (чоловіка), на Ваш погляд, випадає із загального тону розмови і образливо для співрозмовника. Ви ...
9. Вам обом треба затриматися на роботі, і нікому побути з дитиною. Ви вважаєте, що Ваші справи важливіші, і дружина (чоловік) повинна (повинен) зробити це, але вона (він) не погоджується. Ви ...
10. Ви почали ремонт квартири. Несподівано виявилось, що ця затія обійдеться дорожче, ніж Ви припускали. Дружина (чоловік) з самого початку скептично ставилася до Ваших планів, а тепер дуже сердита (сердитий) на Вас за непередбачені витрати. Ви ...
11. У Вас є улюблене заняття, дружина (чоловік) радить долучити до цього дитину. Ви ж вважаєте, що дитина буде Вам заважати, а дружина (чоловік) продовжує наполягати на своєму. Ви ...
12. Ви збираєтеся піти з дому у справах, а дружина (чоловік) хоче з Вами поговорити і незадоволена (незадоволений), що Ви відмовляєтеся затриматися хоча б на кілька хвилин. Ви ...
13. З юності у Вас залишилося безліч друзів-жінок (чоловіків). Ви з задоволенням спілкуєтеся з ними, вони заходять до Вас у гості. У дружини (чоловіка) ці візити викликають невдоволення. Ви ...
14. Ви зайшли до дружини (чоловіка) на роботу. Її (його) не виявилось на місці, і, поки Ви її (його) чекали, Вам явно вдалося завоювати симпатії її (його) колег-жінок (чоловіків) . Вас здивувала негативна реакція дружини (чоловіка). Ви ...
15. Вам здається, що дружина (чоловік) періодично не так на те витрачає гроші, ось вона купила непотрібну, на Ваш погляд, річ, але дружина (чоловік) вважає, що вона необхідна в будинку. Ви ...

16. Ви просите дружину (чоловіка) допомогти дитині підготувати уроки, бо самі гірше знайомі з цим предметом, а вона (він) продовжує займатися своєю справою і відсилає дитину до Вас, кажучи, що їй (йому) ніколи. Ви ...
17. Останнім часом на роботі Ви багато спілкуєтеся з одною (одним) з Ваших співробітниць (співробітників). Ви часто телефонуєте один одному, згадуєте про неї (нього) в розмовах з дружиною (чоловіком). Їй (йому) це явно неприємно. Ви ...
18. Ви випадково зустрілися зі своїм старим приятелем (подругою), розговорилися з ним (нею), і він (вона) умовив (умовила) Вас зайти до нього (неї) додому. Ви пробули з ним (нею) весь вечір і пізно повернулися додому. Дружина (чоловік) турбувалася (турбувався) і, коли Ви повернулися, висловила (висловив) Вам своє невдоволення. Ви ...
19. За кілька днів до зарплати знову виникла розмова про те, що грошей не вистачає. Дружина (чоловік) вважає, що Ви недостатньо робите для забезпечення сім'ї. Ви ...
20. Ви провели вечір з новими друзями, які подобаються дружині (чоловіку), але Вам не дуже симпатичні. На Ваш погляд, з ними було нуднувато, але Ви намагалися цього не показувати. По дорозі додому дружина (чоловік) несподівано висловила (висловив) своє невдоволення тим, як Ви поводитися з її (його) друзями. Ви ...
21. Ваша (ваш) дружина (чоловік) збирається до своїх старих друзів у гості. Вам хотілося б піти з нею (ним), але вона (він) не пропонує цього. Ви

22. У Вас є улюблене захоплення, якому Ви приділяєте вільний час, дружина (чоловік) не розділяє цього інтересу, навіть висловлює відкрите невдоволення. Ви ...
23. Дружина (чоловік) покарала (покарав) дитину, але Вам здається, що провина не настільки серйозна, і Ви починаєте грати з дитиною. Дружина (чоловік) незадоволена цим. Ви ...
24. На виїзді Вас познайомили з привабливим чоловіком (жінкою). Ваша (ваш) дружина (чоловік) протягом усього вечора сиділа (сидів) поруч з ним (нею), танцювала (танцював) тільки з ним (нею) і про щось жваво розмовляла (розмовляв). Вас це зачепило. Ви ...
25. Ви збираєтеся провести неділю вдома, але виявляється, що дружина (чоловік) обіцяла (обіцяв) друзям відвідати їх. Вам дуже не хочеться йти. Ви ...
26. Ви розповіли другу (подрузі) про Ваші сімейні проблеми, дружина (чоловік) дізналася (дізнався) про це і була (був) дуже незадоволена (незадоволений), оскільки вважає, що не варто розповідати всім і кожному про подібні речі. Ви ...
27. Дружина (чоловік) давно просила (просив) Вас полагодити праску. Сьогодні вона (він) хотіла (хотів) нею скористатися, але він виявився зламаним. Вона (він) висловила Вам своє невдоволення, незважаючи на те, що знає, що Вам було ніколи. Ви ...
28. Знайома (знайомий) Вашої родини вже не в перший раз підвела (підвів) Вас, і Ви вважаєте, що їй (йому) необхідно висловити своє невдоволення відкрито. Дружина (чоловік) каже, що не варто надавати цьому великого значення. Ви ...
29. У Вас поганий настрій, і Вам хочеться поговорити з дружиною (чоловік) і поділитися своїми переживаннями і сумнівами з нею (ним),

але вона (він) не помічає Вашого стану і відповідає, що поговорити можна пізніше, а зараз їй (йому) ніколи. Ви ...

30. Приятелька (друг) дружини (чоловіка) зателефонувала (зателефонував) і попросила (попросив) Вас передати дружині (чоловіку) дещо, як тільки та (він) повернеться додому. У Вас було багато справ, і Ви згадали про це тільки пізно ввечері. Дружина (чоловік) була (був) дуже незадоволена (незадоволений) і різко сказала (сказав), що Ваша необов'язковість ставить її (його) в незручне становище вже не в перший раз.

31. Увечері Ви збираєтеся разом з дружиною (чоловіком) дивитися телевізор, проте Ваші інтереси перетинаються - Вам хочеться дивитися передачі за різними програмами. Кожен з Вас наполягає на своєму. Ви ...

32. Ви обговорюєте плани спільного відпочинку з друзями, і дружина (чоловік) несподівано починає різко виступати проти будь-якого Вашого пропозиції. Ви ...

Вивчення конфліктів у подружніх парах дозволило авторам методики виділити 8 сфер, в яких найчастіше відбуваються сутички:

Проблеми відносин з родичами і друзями: 1, 5, 8, 20;

Питання, пов'язані з вихованням дітей: 4, 11, 16, 23;

Прояв прагнення до автономії: 6, 18, 21, 22;

Порушення рольових очікувань: 2, 12, 27, 29;

Неузгодженість норм поведінки: 3, 26, 28, 30

Прояв домінування одним із подружжя: 9, 25, 31, 32;

Прояв ревності: 13, 14, 17, 24;

Розбіжності у ставленні до грошей: 7, 10, 15, 19.

Крім того, ситуації можуть бути розділені на дві групи по підставах "винного в конфлікті". Слово "вина" взято в лапки, тому що мова йде не про реальну винну (яку часто взагалі важко виявити), а про привід до сварки:

в ситуаціях № 4, 5, 9, 10, 11, 13, 14, 17, 18, 19, 22, 23, 26, 27, 31 більшою мірою у виникненні конфлікту "винен" респондент;

+в ситуаціях № 1, 2, 3, 6, 7, 8, 12, 15, 16, 20, 21, 24, 25, 28, 29, 32 такий привід дав чоловік (дружина).

Додаток В

Методика «Шкала грошової етики»

Інструкція. В опитувальнику міститься 30 тверджень. Вони спрямовані на визначення вашого ставлення до грошей. Просимо Вас оцінити їх за 5-ти бальною шкалою, залежно від того, наскільки Ви згодні чи не згодні з ними.

- 1 — повністю не згідний;
- 2 — не згідний;
- 3 — займаю нейтральну позицію;
- 4 — згідний;
- 5 — повністю згідний.

Вибраний бал напишіть у відповідній клітинці. «Хороших» чи «поганих» відповідей немає. Результати будуть використані лише в наукових цілях.

	№	Твердження	1	2	3	4	5
Гроші як благо	1.	Гроші є важливим фактором в житті всіх нас (людей).	1	2	3	4	5
	2.	Гроші — це добро.	1	2	3	4	5
	3.	Гроші є важливі.	1	2	3	4	5
	4.	Я ціную гроші дуже високо.	1	2	3	4	5
	5.	Гроші є цінністю.	1	2	3	4	5
	6.	Гроші не ростуть на деревах.	1	2	3	4	5
	7.	За гроші можна придбати предмети розкоші.	1	2	3	4	5
	8.	Гроші є привабливими.	1	2	3	4	5
	9.	Я думаю, що дуже важливим є збереження (накопичення) грошей.	1	2	3	4	5
Гроші	10.	Гроші є корінням всього зла.	1	2	3	4	5

І ЯК ЗЛО	11.	Гроші — це зло.	1	2	3	4	5
	12.	Витратити гроші — це втратити (загубити) гроші.	1	2	3	4	5
	13.	Гроші — це сором.	1	2	3	4	5
	14.	Гроші є даремними (нікуди не придатні).	1	2	3	4	5
	15.	Збережені копійки — зароблені копійки.	1	2	3	4	5
Як засіб досяг нення успіху	16.	Гроші показують досягнення.	1	2	3	4	5
	17.	Гроші є найважливішою річчю (ціллю) в моєму житті.	1	2	3	4	5
	18.	Гроші символізують успіх.	1	2	3	4	5
	19.	За гроші можна купити все.	1	2	3	4	5
Як чинни к поваг и до люди ни	20.	Завдяки грошам вас поважають у вашій спільноті.	1	2	3	4	5
	21.	Гроші — гідні пошани (заслужують поваги).	1	2	3	4	5
	22.	Гроші допомагають вам виразити свою компетентність та здібності	1	2	3	4	5
	23.	Гроші примножують друзів.	1	2	3	4	5
План уванн я видат ків	24.	Я використовую свої гроші дуже обережно.	1	2	3	4	5
	25.	Я передбачаю свій бюджет дуже добре.	1	2	3	4	5
	26.	Я оплачую свої рахунки негайно, щоб уникнути покарання.	1	2	3	4	5
Як засіб досяг нення свобо ди та влади	27.	Гроші дають тобі незалежність та свободу.	1	2	3	4	5
	28.	Гроші в банку — знак надійності (безпеки).	1	2	3	4	5
	29.	Гроші дають можливість вам бути тим, ким ви хочете бути.	1	2	3	4	5
	30.	Гроші означають силу.	1	2	3	4	5